

‘Voetbalschoenen op heur verlanglijstje’

De geschiedenis van het vrouwenvoetbal in Nederland van 1880 tot 1939 en de rol van de vrouw in de samenleving

Het vrouwenteam Chelsea uit Den Haag, afgebeeld in 1933.

Tessel Middag

Studentnummer: 10251006

Bachelorscriptie Geschiedenis

Emailadres: tesselmiddag@gmail.com

Begeleider: Jouke Turpijn

Inleverdatum: 15 februari 2016

Aantal woorden: 13.249

Inhoudsopgave

	Pagina
Inleiding	1
1. Vrouwen en sport, een lastige combinatie	7
2. Feministen tegen vrouwenvoetbal	15
3. Eerste bloei van het vrouwenvoetbal in de kiem gesmoord	25
Conclusie	36
Bronnenlijst	40
Bijlagen	45

Inleiding

Voetbal kan nooit en te nimmer een sport voor vrouwen zijn, ieder, die er een greintje verstand van heeft, zal dit toegeven.¹

Vooroordelen en vrouwenvoetbal: het is van alle tijden. Niet alleen in 1896 vond men dat voetbal een sport voor mannen was. Ook tegenwoordig zijn er seksistische teksten te horen van spelers of trainers, zoals: ‘Waarom floot de scheids voor een overtreding? Voetbal is toch geen vrouwensport?’, of: ‘Een paar spelers hadden beter een stuk uit hun broek kunnen knippen om er een rokje van te maken, want die speelden meisjesvoetbal’ en: ‘Dat damesvoetbal is puur recreatief’.²

Anders dan deze uitspraken suggereren – dat voetbal vooral een sport is voor mannen – is vrouwenvoetbal een van de meest populaire vrouwensporten in Nederland. Zowel in de breedte als in de top heeft het vrouwenvoetbal de afgelopen jaren een grote groei doorgemaakt. Zo kreeg de Koninklijke Nederlandse Voetbalbond (KNVB) er ruim vijfentwintigduizend nieuwe vrouwelijke leden bij tussen 2010 en 2015.³ Ook is er sinds 2007 een Eredivisie voor Vrouwen en nam het nationale vrouwenteam in de zomer van 2015 voor het eerst deel aan het Wereldkampioenschap.

De beginperiode van het vrouwenvoetbal in Nederland was iets minder glorieus. Voetbal deed rond 1880 zijn intrede in ons land, maar het zou tot 1971 duren voordat vrouwen lid konden worden van de KNVB – ruim negentig jaar later dus. Waarom was vrouwenvoetbal voor veel mensen zo’n groot probleem? In deze scriptie komt aan bod hoe het vrouwenvoetbal in Nederland zich ontwikkelde vanaf het eind van negentiende eeuw tot aan het begin van de Tweede Wereldoorlog. Ook wordt er gekeken op welke manier deze ontwikkeling samenhangt met ideeën over ‘vrouwelijkheid’, over wat de rol van de vrouw in de maatschappij zou moeten zijn.

---

¹ ‘Voetbal’, in: *De athleet. Weekblad gewijd aan atletiek, voetbal, wielrijden, gymnastiek, cricket, roeien, ijssport, zwemmen enz.* 4, no. 35 (1896) 4-5.

² De Engelse NEC-speler Todd Kane verbaasde zich over het ‘slappe’ Nederlandse voetbal, ‘Voetbal is toch geen vrouwensport?’, in: *De Gelderlander*, 12 januari 2016; Oud-trainer Henk de Jong na een nederlaag van zijn team sc Cambuur tegenover de camera van *FOX Sports*, 20 februari 2015; Gert-Jan Verbeek, oud-trainer van AZ, vond het ‘zonde’ van het gras dat het vrouwenteam van AZ een wedstrijd afwerkte in het stadion, ‘Damesvoetbal puur recreatief’, in: *De Telegraaf*, 18 september 2010.

³ KNVB, ‘één wens, één doel. Jaarverslag 2009/’10’, 2010; KNVB, ‘Voetbal om van te houden. KNVB jaarverslag 2014/’15’, 2015. In 2015 had de KNVB 146.090 vrouwelijke leden. Als de groei doorzet streeft voetbal op korte termijn hockey voorbij als de populairste sport voor meisjes en vrouwen in Nederland.

Over de geschiedenis van vrouwenvoetbal in Nederland, dat ligt op het snijvlak van vrouwengeschiedenis en sportgeschiedenis, is tot dusver niet veel geschreven. Medisch historica Jacoba Steendijk-Kuypers beschreef hoe de intrede van vrouwen in de sport ervoor zorgde dat het klassieke beeld van de negentiende-eeuwse vrouw, die vaak 'ziek, zwak en misselijk' zou zijn, rond 1900 verdween. Vrouwen kregen vanaf die tijd meer bewegingsmogelijkheden, maar hun deelname aan evenementen en sportwedstrijden bleef beperkt.⁴ De belangrijkste historica op het gebied van vrouwenvoetbal is Marjet Derks. Voetbal was volgens haar een domein waarin macht en sekseverhoudingen een belangrijke rol speelden. Voetbalsters moesten steeds opnieuw strijden voor hun rechten en daarbij kregen ze weinig steun van de vrouwenbeweging.⁵ Sporthistoricus Jurryt van de Vooren schreef een aantal korte artikelen over de geschiedenis van het vrouwenvoetbal en verder verschenen er van de hand van Marieke Berghuis en Yvonne van Lanen twee doctoraalscripties over gender en beeldvorming in het vrouwenvoetbal.⁶

Vrouwengeschiedenis en gendergeschiedenis zijn wetenschappelijke disciplines die zijn opgekomen in de jaren zeventig en tachtig. De historiografie nam in die periode een culturele wending, waardoor de nadruk verschoof van politieke en economische gebeurtenissen naar het maatschappelijke leven. De tweede feministische golf speelde ook een rol bij de opkomst van deze vakgebieden, die zich richten op de rol van vrouwen in de maatschappij en de verhouding tussen de seksen. Hierbij staat de steeds veranderende betekenis van de begrippen mannelijkheid en vrouwelijkheid centraal.

Over de positie van vrouwen in de periode 1880-1939 is vrij veel bekend. Aan het eind van de negentiende eeuw begonnen vrouwen op het gebied van stemrecht, hoger onderwijs en openbaar bestuur hun rechten op te eisen. Ze wilden actief meedoen aan de maatschappij,

---

⁴ Jacoba Steendijk-Kuypers, *Vrouwen-beweging. Medische en culturele aspecten van vrouwen in de sport, gezien in het kader van de sporthistorie (1880-1928)* (Rotterdam 1999); Idem, 'De entree van vrouwen in de sportwereld', in: Wilfred van Buuren en Peter-Jan Mol (red.), *In het spoor van sport. Hoofdlijnen uit de Nederlandse sportgeschiedenis* (Haarlem 2000), 80-107.

⁵ Marjet Derks, 'Hand in hand, kameraden: sekse en "de voetballerij"', in: Wilfred van Buuren en Theo Stevens (red.), *Sportgeschiedenis in Nederland* (Amsterdam 1998), 31-50; Idem, 'Hard Gras. Sekse, identiteit en voetbalgeschiedenis', in: *Tijdschrift voor Genderstudies* 2 (1999) 5-15; Idem, "'Laat ons esthetisch blijven, mijne zusteren". Vroege feministen tegen wedstrijd sport', in: *Geschiedenis Magazine* 2 (2014) 18-21.

⁶ De artikelen van Jurryt van de Vooren zijn te lezen op de website www.sportgeschiedenis.nl, die Van de Vooren samen met historicus Micha Peters oprichtte met als doel om een breed publiek te interesseren voor de geschiedenis van sport; Marieke Berghuis, *Vrouwen in een 'mannensport'. Vrouwenvoetbal in Nederland* (Groningen 1988); Yvonne van Lanen, *Gender en voetbal in Nederland (1975-1985). Beelden van mannelijkheid en vrouwelijkheid in de tijdschriften Voetbal Totaal en Damesvoetbal* (Nijmegen 1999).

maar werden daarin gehinderd door opvattingen over vrouwelijkheid. Vrouwen verschenen steeds meer in de openbaarheid, maar werden vaak nog als tweederangsburgers beschouwd. De Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid in 1898 markeerde volgens Maria Grever en Berteke Waaldijk de overgang van de negentiende-eeuwse vrouwenbeweging naar het moderne feminisme. Feministen gingen in georganiseerd verband strijden voor gelijke rechten en hoopten zo te ontsnappen aan de mannelijke dominantie.⁷

In dezelfde periode ontstond in Nederland een sterk nationaal besef; een gevoel dat men in dezelfde gemeenschap leefde en dezelfde normen en waarden deelde. In de verzuilde samenleving waren er verschillende opvattingen over wat die normen en waarden precies zouden moeten zijn. Hanneke Hoekstra is van mening dat de rol van de vrouwenbeweging in dit proces van natievorming wordt miskend, aangezien thema's als het vrouwenkiesrecht en het zedenvraagstuk de loyaliteit aan de eigen zuil overstegen. Het beschavingsideaal dat de feministen uitdroegen ging ook de seksestrijd te boven.⁸ Marianne Braun gaat nog een stap verder door het feminisme rond 1900 te bestempelen als de vierde politieke stroming in Nederland, naast de liberale, de confessionele en de sociaaldemocratische stromingen. Hoewel de feministen buiten de formele politiek stonden – vrouwen mochten nog niet stemmen en konden niet gekozen worden – waren ze erg invloedrijk.⁹

Het gangbare beeld is dat de vrouwenbeweging na het bereiken van het actieve kiesrecht in 1919 stilviel tot aan de tweede feministische golf in de jaren zestig, maar volgens Marjan Schwegman was het interbellum allerm minst een periode waarin de emancipatie van de vrouw stagneerde. Sterker nog, in deze periode werden volgens haar de contouren van de moderne vrouw zichtbaar. Het begrip vrouwelijkheid kreeg na de Eerste Wereldoorlog een andere lading: vrouwen gingen minder bedekkende kleding dragen, werden maatschappelijk actief, leerden een beroep en gingen deelnemen aan het verenigingsleven.¹⁰

---

⁷ Maria Grever en Berteke Waaldijk, *Feministische openbaarheid. De Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid in 1898* (Amsterdam 1998).

⁸ Hanneke Hoekstra, *Het hart van de natie. Morele verontwaardiging en politieke verandering in Nederland 1870-1919* (Amsterdam 2005).

⁹ Marianne Braun, *De prijs van de liefde. De eerste feministische golf, het huwelijksrecht en de vaderlandse geschiedenis* (Amsterdam 1992), 3.

¹⁰ Marjan Schwegman, 'Tussen traditie en moderniteit. De Nederlandse vrouw tijdens het interbellum', in: Arnoud Jaspers en Ben Koevoets (red.), *Bericht uit 1929. Het veelzijdige gezicht van de Nederlandse samenleving ten tijde van de oprichting van het PTT Museum* (Den Haag 1989), 32-45.

Wat is er gepubliceerd over de geschiedenis van sport in Nederland? Jan ter Gouw was in 1871 met zijn studie *De volksvermaken* de eerste die een overzicht gaf van de traditionele vormen van spel en vermaak in Nederland. De term ‘sport’ komt in het boek nog niet voor, maar Ter Gouw beschrijft wel dat mannen in zijn tijd aan ‘football’ doen, waarbij ze elkaar ‘slaan en schoppen, dat ze zien noch horen, staan noch zitten kunnen’.¹¹ In 1900 verscheen *Het boek der sporten* onder redactie van Jan Feith, waarin het ontstaan van diverse sporten besproken werd. Ook was er aandacht voor de groeiende populariteit van sport: “Sport is niet meer voor jongens, niet meer voor krachtige jonge mannen alléén; sport is geworden een gemeengoed voor elk, die slechts wil.”¹²

Johan Huizinga schreef in 1938 zijn bekende werk *Homo ludens*, over de spelende mens en het spelelement als wezenlijk kenmerk van de menselijke beschaving. Als compensatie voor het verlies aan spelvormen was aan het eind van de negentiende eeuw ‘sport’ ontstaan, ‘een spel dat tot ernst verstijft’, aldus Huizinga. Door de nadruk op prestaties, discipline en regels zou er iets van het zuivere spelgehalte verloren zijn gegaan.¹³ De eerste historicus die schreef over de geschiedenis van voetbal in Nederland, was Cees Miermans, die in 1955 op dit onderwerp promoveerde. Hij beschreef hoe de in Engeland uitgevonden sport rond 1880 in ons land werd geïntroduceerd en hoe voetbal zich in de decennia erna steeds meer ontwikkelde van elitesport tot nationale sport.¹⁴

Deze incidentele publicaties kregen aanvankelijk weinig navolging. Net als vrouwen- en gendergeschiedenis werd sportgeschiedenis pas een academische discipline tijdens de *cultural turn* in de jaren zeventig en tachtig. In Nederland waren de sociologen Rudolf Stokvis en Maarten van Bottenburg de eersten die veel publiceerden op het gebied van sportgeschiedenis.¹⁵ Ook historici als Hans Dona, André Swijtink en Wilfred van Buuren

---

¹¹ Jan ter Gouw, *De volksvermaken* (Haarlem 1871). [N.B. Het woord ‘sport’ werd in 1893 opgenomen in het woordenboek. Verondersteld mag worden dat het vanaf die periode een algemeen bekend woord was in Nederland.]

¹² Jan Feith (red.), *Het boek der sporten* (Amsterdam 1900), 2.

¹³ Johan Huizinga, *Homo ludens. Proeve eener bepaling van het spel-element der cultuur* (Leiden 1938).

¹⁴ Cees Miermans, *Voetbal in Nederland. Een onderzoek naar de maatschappelijke en sportieve aspecten* (Assen 1955).

¹⁵ Rudolf Stokvis, *Strijd over sport. Organisatorische en ideologische ontwikkelingen* (Deventer 1979); Maarten van Bottenburg, ‘Historiografie van de Nederlandse sportgeschiedenis’, in: *Theoretische Geschiedenis* 25 (1998) 12-24.

hebben over de geschiedenis van sport geschreven.¹⁶ Sportgeschiedenis heeft in Nederland nog geen vaste plaats verworven op de universiteiten. Het zijn vooral liefhebbers en journalisten die op een minder wetenschappelijke manier over sport schrijven.

Het Mulier Instituut, Stichting de Sportwereld en het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis hebben in 2012 de contouren voor een sporthistorisch onderzoeksprogramma geschetst. Zij vinden dat sport beschouwd moet worden als een maatschappelijk fenomeen en dat sportgeschiedenis niet te ‘sport-intern’ moet zijn – sportuitslagen en klassementen zijn niet interessant, de maatschappelijke betekenis van sport wel. Door deze benadering zouden ook het wetenschappelijke belang en de financieringskansen toenemen.¹⁷

De populariteit van het vrouwenvoetbal is groeiende, maar er is nog weinig bekend over de geschiedenis van vrouwenvoetbal in Nederland. Dit onderzoek is een eerste historische verkenning naar de beginperiode van het Nederlandse vrouwenvoetbal. Hiermee hoop ik een bijdrage te leveren aan de vrouwen- en sportgeschiedenis. Het is interessant om te zien in hoeverre de veranderende perceptie van vrouwelijkheid samenhangt met de ontwikkeling van het vrouwenvoetbal. Er is gekozen voor een tijdspanne van 1880 tot 1939, omdat er over de beginperiode van het Nederlandse vrouwenvoetbal het minst bekend is. De Tweede Wereldoorlog en de doorbraak van het vrouwenvoetbal in de jaren zestig en zeventig zijn niet meegenomen, ook gelet op de beperkte omvang die er voor deze scriptie staat.

Artikelen in kranten en (sport)tijdschriften, zoals de *De athleet* en *De revue der sporten*, vormen de belangrijkste primaire bronnen bij dit onderzoek. Verder bevatten de archieven van de KNVB en Atria veel relevante informatie. Bij het bestuderen van de bronnen heb ik mezelf de vraag gesteld hoe het publieke debat over het vrouwenvoetbal gevoerd werd. Wie kwamen er aan het woord? Hadden voetballende vrouwen zelf ook een stem?

Als speelster van het vrouwenteam van Ajax en het Nederlands Elftal ben ik persoonlijk betrokkenen bij het onderwerp. De beginperiode van het vrouwenvoetbal in

---

¹⁶ Hans Dona, *Sport en socialisme. De geschiedenis van de Nederlandse Arbeiderssportbond, 1926-1941* (Amsterdam 1981); André Swijtink, *In de pas. Sport en lichamelijke opvoeding tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Haarlem 1992); Wilfred van Buuren en Theo Stevens (red.), *Sportgeschiedenis in Nederland* (Amsterdam 1998); Wilfred van Buuren en Peter-Jan Mol (red.), *In het spoor van sport. Hoofdlijnen uit de Nederlandse sportgeschiedenis* (Haarlem 2000).

¹⁷ Fons Kemper, Pieter Breuker, Lex Heerma van Voss en Henk Wals, ‘Sport en maatschappij in Nederland. Contouren van een nieuw sporthistorisch onderzoeksprogramma. Een notitie van het Mulier Instituut, Stichting de Sportwereld en het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis (KNAW)’, 2012.

Nederland had mijn interesse omdat ik benieuwd was hoe het mijn voorgangsters een eeuw geleden is vergaan. Welke commentaren kregen ze en is dat vergelijkbaar met de hedendaagse reacties op het vrouwenvoetbal? Naast het onderwerp, houdt ook het gekozen perspectief verband met mijn standplaatsgebondenheid. De vergelijking tussen vrouwenvoetbal en de rol van de vrouw in de maatschappij zou doorgetrokken kunnen worden naar het heden. Worden vrouwelijke voetballers geaccepteerd en krijgen ze dezelfde mogelijkheden als hun mannelijke collega's? Tijdens het schrijven heb ik geprobeerd om mijn objectiviteit als historica niet te veel te laten beïnvloeden door mijn persoonlijke betrokkenheid.

De scriptie is chronologisch opgezet. In het eerste hoofdstuk komt aan bod hoe er van 1880 tot 1913 werd gedacht over lichaamsbeweging en sport voor vrouwen ten tijde van de modernisering in Nederland en de eerste feministische golf. Hoofdstuk twee gaat over de invloed die de Eerste Wereldoorlog en de vrouwenbeweging hadden op de perceptie van vrouwelijkheid en het vrouwenvoetbal in de periode 1914-1929. In het derde hoofdstuk worden de ontwikkelingen in de jaren dertig besproken, toen er sprake was van een eerste bloei van het vrouwenvoetbal in Nederland.

1. Vrouwen en sport, een lastige combinatie

Het Nederlandsche publiek erkent wel degelijk de sport voor dames, maar het is helaas nog te 'burgerlijk' (...) om in extase te geraken over het meer dan onvrouwelijke, dat er gelegen is in een spurtende, trappende, blazende, hijgende, zweetende vrouw.¹⁸

In de negentiende eeuw moesten de meeste mensen hard werken op het land en in werkplaatsen om rond te komen – aan lichaamsbeweging geen gebrek. De volksvermaken die Nederland toentertijd kende moesten vooral voor vrolijkheid en afleiding zorgen. Jan ter Gouw beschreef in 1871 dat de lagere klassen op zaterdag en zondag naar de herberg gingen om te drinken, te dansen en muziek te maken. Mannen uit de hogere middenklasse gingen naar sociëteiten waar werd gedobbeld en geschaakt, terwijl de vrouwen zich vermaakten met het lezen van romans, met breien en theevisites. Er waren ook inspannender vermaken zoals het populaire klootschieten en het kaatsen, maar daarbij waren vrouwen alleen maar toeschouwers; er heerste een taboe op lichamelijke inspanning door vrouwen in het openbaar. Alleen bij de hogere klassen deden ook de vrouwen aan jagen, paardrijden en boogschieten. Er was één nationaal vermaak dat door alle klassen en zelfs door gehuwde vrouwen beoefend werd, aldus Ter Gouw: het schaatsen.¹⁹

Aan het eind van de negentiende eeuw maakten de traditionele volksvermaken in Nederland plaats voor gymnastiek en moderne sporten. Invloeden uit Engeland en Duitsland droegen bij aan deze verandering. Prestaties en onderlinge concurrentie werden belangrijker en het spelelement verdween meer naar de achtergrond. Vrouwen vervulden aanvankelijk een toeschouwersrol bij deze nieuwe sporten. Hun rol in het openbare domein was nog erg beperkt. Vrouwen werden geacht voor de kinderen te zorgen en de huishouding te regelen, buitenshuis was de man de baas.

Veel moderne sporten zoals hockey, cricket, tennis en voetbal werden voor het eerst beoefend in Engeland. Johan Huizinga schreef dit toe aan het plaatselijk zelfbestuur, de afwezigheid van militaire dienstplicht, geografische factoren als de bodemgesteldheid en het landschap, het schoolsysteem en de aanwezigheid van gemeentegronden (*commons*).²⁰

---

¹⁸ 'Voetbal', in: *De athleet. Weekblad gewijd aan atletiek, voetbal, wielrijden, gymnastiek, cricket, roeien, ijssport, zwemmen enz.* 4, no. 35 (1896) 4-5.

¹⁹ Jan ter Gouw, *De volksvermaken* (Haarlem 1871).

²⁰ Johan Huizinga, *Homo ludens. Proeve eener bepaling van het spel-element der cultuur* (Leiden 1938), 228-229.

Historici zijn het er over eens dat ook de vroege industrialisatie een belangrijke factor was bij het ontstaan van veel moderne sporten in Engeland. Door de industriële revolutie kwam er een nieuwe middenklasse op, de gegoede burgerij. Op de *public schools* kwamen zij in contact met adellijke jongens en het puriteinse Engelse opvoedingssysteem, dat gericht was op het vormen van *christian gentlemen*.

Op deze scholen vond men het belangrijk dat ruwe balspelen zoals het populaire ‘hand-en-voetbal’ beschaafder werden gemaakt. Dit volksvermaak was een combinatie van voetbal en rugby, dat vaak uitmondde in enorme vechtpartijen omdat er door veel deelnemers werd gestreden om een bal zonder dat er vaste regels waren. Vanaf 1830 werd er een meer gereguleerde variant gespeeld op de kostscholen, *football*, om zo het losbandige vechten om de bal tegen te gaan. Na verloop van tijd ontstond er behoefte aan een onderlinge scholencompetitie en uniformering van de regels, aangezien elke school zijn eigen regels had. Zo werd uiteindelijk op 8 december 1863 de *Football Association* (FA) opgericht.²¹

De tweede helft van de negentiende eeuw was in Nederland een tijd van modernisering en industrialisering, die de economie en de maatschappij ingrijpend veranderde. Net als in Engeland was de industrialisering een belangrijke factor bij de verbreiding van moderne sporten in ons land. De sociale omstandigheden van fabrieksarbeiders waren aanvankelijk erg slecht, maar door toedoen van de vakbonden verbeterden die. Men zag in dat de productiviteit juist toenam als het aantal uren minder werd, dus werd de werkdag verkort. Omdat ze meer vrije tijd hadden gingen steeds meer mensen aan het eind van de negentiende eeuw aan lichaamsbeweging en sport doen.

Fabrikantenzoon Pim Mulier is van grote betekenis geweest voor de verbreiding van voetbal in Nederland. Hij richtte in 1879 de eerste Nederlandse voetbalclub op, de Haarlemsche Football Club (HFC), en was in 1889 eveneens oprichter van de Nederlandschen Voetbal- en Athletischen Bond (NAVB). In 1895 veranderde de naam in Nederlandschen Voetbalbond (NVB), de voorloper van de huidige KNVB, nadat de atleten zich hadden afgescheiden. Voetbal was van 1880 tot 1900 voornamelijk een sport voor de elitejeugd. Ook voetbalclub Sparta werd opgericht door jongemannen die net als Mulier uit de hogere kringen afkomstig waren. De Rotterdamse club wist in 1893 als eerste een Engels team, Harwich &

---

²¹ Cees Miermans, *Voetbal in Nederland. Een onderzoek naar de maatschappelijke en sportieve aspecten* (Assen 1955); Marjet Derks en Marc Budel, *Sportief en katholiek. Geschiedenis van de katholieke sportbeweging in Nederland in de twintigste eeuw* (Nijmegen 1990).

Parkeston FC, naar Nederland te halen voor een oefenwedstrijd, die voor honderden toeschouwers met 0-8 verloren ging.²²

Op 30 augustus 1896 zou er opnieuw een unicum plaatsvinden bij Sparta: de eerste ‘damesvoetbalwedstrijd’ in Nederland. De British Ladies FC uit Londen had gevraagd of het een oefenwedstrijd kon spelen tegen Sparta, die door zijn contacten met Engelse clubs enige naamsbekendheid had opgebouwd. “Deze club nu gaat een toer naar Holland ondernemen om op Zondag 30 Augustus het allereerst hier ter stede op het bekende veld nabij Crooswijk een strijd te openen tegen het elftal van Sparta”, aldus het *Rotterdamsch Nieuwsblad*. En: “De sport heeft bij het vrouwelijk geslacht reeds zooveel sympathie gevonden, dat men niet alleen dameswielervedstrijden houdt, maar thans ook damesvoetbalwedstrijden organiseert.”²³

In het artikel werd ook gerefereerd aan een vrouwenvoetbalwedstrijd die een jaar eerder in Engeland was gespeeld en waar duizenden toeschouwers op af waren afgekomen. Het publiek was niet gekomen voor het voetbal, maar om zich te vergapen aan en te lachen om de Engelse vrouwen, bleek uit het verslag in sporttijdschrift *De athleet*: “Toen het fluitje het sein van aanvang gaf, steeg er uit het publiek, dat op circa zeven duizend werd geschat, een hartverheffend en hartroerend gehuil op, geaccompagneerd door imitatie damesgezang en gegil, dat gedurende de geheele match niet ophield.” De verslaggever noemde de wedstrijd verder een ‘grote blunder’ en ‘geheel nutteloos’ en sprak de hoop uit dat het geen vervolg zou krijgen.²⁴

De NVB bleek er bij monde van oprichter en erelid Pim Mulier en voorzitter F.H. van Leeuwen net zo over te denken, toen zij vernamen dat er bij Sparta een vrouwenvoetbalwedstrijd gespeeld zou worden. De wedstrijd zou ‘den goeden naam van het voetbalspel schaden’ en dus in strijd zijn met artikel 1b van de statuten. De NVB verbood haar leden mee te werken aan vrouwenwedstrijden, anders zouden ze worden uitgesloten van de competitie. Daarop besloot Sparta de wedstrijd af te gelasten, waar de commentator van *De athleet* allerminst rouwig om was: “Gelukkig is het bondsbestuur tusschenbeide gekomen en heeft ons het onzalige schouwspel bespaard van vrouwen te zien voetballen.”

---

²² B.J. Zuijderhoff, ‘Voetbal’, in: Jan Feith, *Het boek der sporten* (Amsterdam 1900), 73-103, aldaar 86.

²³ ‘Stadsnieuws. Fin de siècle’, *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 18 augustus 1896.

²⁴ Babbes, ‘De eerste ladies Footballmatch’, in: *De athleet* 3, no 13 (1895) 4.

Deze gebeurtenis kreeg enige aandacht in de pers, maar de door de NVB vrijdelde vrouwenwedstrijd in Rotterdam kan niet worden gezien als het begin van het vrouwenvoetbal in Nederland. Er is namelijk niets bekend over Rotterdamse voetbalsters uit die tijd. Waarom wilde Sparta een vrouwenwedstrijd organiseren, terwijl er geen officieel vrouwenteam was dat deze wedstrijd had kunnen spelen? Hadden ze elf willekeurige vrouwen van de straat willen plukken? Volgens *De athleet* lagen er economische motieven aan ten grondslag: “Sparta heeft de zaak waarschijnlijk als een goede grap, een nieuwtje, en dan een zeer voordeelig nieuwtje opgevat”.²⁵

Vrouwenvoetbal in Nederland liet nog even op zich wachten, maar aan het eind van de negentiende eeuw werd er wel in toenemende mate belang gehecht aan lichaamsbeweging door vrouwen. Dat zou niet alleen de eigen gezondheid ten goede komen, maar ook het welzijn van de natie. Deze nationalistische gedachte werd overgenomen van de Duitser Friedrich Ludwig Jahn, die het turnen had bedacht om de Duitse jongens sterker en weerbaarder te maken. Het achterliggende idee was dat sterke mannen voor een beter nageslacht zouden zorgen.²⁶ Voor het welzijn van de natie waren niet alleen sterke mannen nodig, ‘de gehele toekomst van het volk hangt evenzeer af van de opvoeding van de vrouw’, zo schreef *De Turnvriend*. Gymnastiek zou een positieve invloed hebben op de lichaamshouding en de ‘bevalligheid’ van de vrouw, maar er werd wel met klem gewaarschuwd voor overdrijving. Het moest niet te fanatiek worden.²⁷ Er werden lichaamsoefeningen bedacht die thuis uitgevoerd konden worden, en die bevorderlijk zouden zijn voor de hygiëne en het ‘schoonheidsgevoel’.²⁸ De rol van de vrouw in de maatschappij komt hierin duidelijk naar voren: mooi en bevallig zijn en zorgen voor een sterk en gezond nageslacht.

Rond de eeuwwisseling deden steeds meer vrouwen in Nederland aan gymnastiek en aan sporten als zwemmen, tennis en hockey. Het ging hierbij niet om zoiets als onderlinge

---

²⁵ ‘Voetbal’, in: *De athleet* 4, no. 35 (1896) 4-5.

²⁶ Dit wordt ook wel sociaal-Darwinisme genoemd, waarbij de evolutietheorie op mensen wordt toegepast. Sommige mensen zijn ervan overtuigd dat er niet alleen bij dieren maar ook bij mensen een natuurlijke selectie plaatsvindt: de sterken overleven en de zwakken verdwijnen op den duur. Darwin zelf was het hier overigens niet mee eens.

²⁷ Johannes Blom, ‘De belangrijkheid en het nut van ’t turnen voor meisjes’, in: *De Turnvriend* 6, no. 21 (1886) 348-351 en 362.

²⁸ E.M., ‘Over de lichamelijke ontwikkeling der vrouw’, in: *Olympia. Gewijd aan de belangen der lichamelijke opvoeding van de jeugd en het volk* 2, no. 52 (1888).

competitie maar om het sociale aspect; het moest vooral gezellig zijn. Ondanks het toegenomen belang van lichaamsbeweging en het groeiende aantal vrouwelijke sporters was er aanvankelijk weinig aandacht voor de ontwikkeling van die sporten zelf. Er was vooral kritiek op vrouwen die hun sport te fanatiek beoefenden. Op een spotprent uit 1900 staat een moeder met een kind dat melk krijgt uit een pomp. Het onderschrift luidt: ‘Mama heeft ‘t veel te druk met sport. En komt voor baby tijd te kort’. Sport zou de melkproductie van de vrouw schaden en daar zouden de kinderen onder lijden, was de boodschap.²⁹ Daar kwam nog bij dat ruwe sporten zoals voetbal volgens medici ‘ongracieus en zeker gevaarlijk [zouden] zijn voor de tengerder bouw en vormen van het vrouwelijk lichaam’.³⁰ Voetbal was een mannensport die maar beter niet beoefend kon worden door vrouwen, was een breed gedeelde opvatting in Nederland.

De vrouwenbeweging besteedde nauwelijks aandacht aan de vooroordelen en de tegenwerking waar vrouwen op sportgebied mee te maken kregen. Zij hield zich bezig met de strijd voor het vrouwenkiesrecht en spande zich ervoor in dat vrouwen net als mannen zouden mogen werken en studeren. In de tweede helft van de negentiende eeuw was de protestantse vrouwenbeweging opgekomen. Deze beweging maakte zich zorgen over de negatieve gevolgen van de industriële revolutie: armoede, ziekte en ‘onzedelijke’ vormen van vrije tijd zoals prostitutie en drankmisbruik. Liberalen en katholieken hadden geen goed antwoord op deze sociale problematiek, dus kwam er ruimte voor nieuwe politieke stromingen met eigen opvattingen over burgerschap. Een daarvan was het orthodoxe protestantisme en de daarmee verbonden vrouwenbeweging. Voor deze activistische vrouwenbeweging stond het religieus geïnspireerde zorgen voor de medemens centraal. Om de aftakeling van de maatschappij tegen te gaan werden er burgerorganisaties opgericht, aangevoerd door vrouwen.³¹

Aan het eind van de negentiende eeuw voegde het liberale feminisme zich bij deze beweging. De liberale feministen streden voor gelijke rechten op het gebied van arbeid, onderwijs en openbaar bestuur en hoopten kiesrecht voor vrouwen af te dwingen. De Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid, gehouden ter gelegenheid van de inhuldiging

---

²⁹ Jacoba Steendijk-Kuypers, *Vrouwen-beweging. Medische en culturele aspecten van vrouwen in de sport, gezien in het kader van de sporthistorie (1880-1928)* (Rotterdam 1999), 74.

³⁰ J. Hanlo, ‘Football matches’, in: *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde* 38 (1894) 1163.

³¹ Hanneke Hoekstra, *Het hart van de natie. Morele verontwaardiging en politieke verandering in Nederland 1870-1919* (Amsterdam 2005).

van koningin Wilhelmina in 1898, gold als een doorbraak voor de vrouwenbeweging. Ruim 90.000 bezoekers zagen demonstraties van betaalde vrouwenarbeid van onder anderen typistes, textielspinsters en apotheekassistentes. Lange tijd vond men dat vrouwen binnenshuis voor man en kinderen moesten zorgen en niet in het publieke domein thuishoorden. De tentoonstelling markeerde een nieuwe representatie van vrouwelijkheid. De aanwezigheid van vrouwen in de openbaarheid – op straat, in winkels en in werkplaatsen – was vanzelfsprekend geworden. De vrouw kon nu deelnemen aan het openbare leven zonder dat haar eer op het spel stond. De tentoonstelling vergrootte de zichtbaarheid van vrouwen en gaf de ‘vrouwenquaestie’ nationaal-politieke status, waardoor het denken over sekse en sekseverhoudingen een groter bereik kreeg.³²

Op de tentoonstelling had vrouwensport geen hoge prioriteit. Er waren wel demonstraties van gymnastiekverenigingen, maar er werd benadrukt dat de oefeningen functioneel dienden te zijn, en niet intensief. De organisatie stond overwegend negatief tegenover vrouwensport. Het werd geassocieerd met het tot niets verplichtende leven van hogere burgermeisjes, die kennelijk niets beters te doen hadden. Bovendien zouden de fysieke verschillen tussen mannen en vrouwen teveel nadruk krijgen en zou sport ten koste gaan van het saamhorigheidsgevoel onder vrouwen, omdat ze tégen in plaats van mét elkaar speelden. Dat was het tegenovergestelde van wat de feministen wilden bereiken. Wel zag men gymnastiek als een gezonde tegenhanger van zittende of eentonige arbeid en werden fietstochten beschouwd als ‘praktisch feminisme’. Ook was er aandacht voor de vrouwelijke sportkleding, die wel wat minder knellend mocht.³³

Hoe zat het intussen met de beoefening van vrouwenvoetbal in Nederland? Na 1900 verspreidde voetbal zich onder andere lagen van de bevolking en werd het in plaats van een elitesport steeds meer een nationale sport. Omdat voetbal steeds populairder werd in het eerste decennium van de twintigste eeuw, is het aannemelijk dat ook vrouwen zich meer en meer aangetrokken voelden tot deze sport. Voor het oprichten van een team was ook niet heel veel nodig: een veld, een bal en wat enthousiaste speelsters. Het is bekend dat er in Amsterdam door vrouwen gevoetbald werd in de periode tot de Eerste Wereldoorlog. De kans is groot dat

---

³² Maria Grever en Berteke Waaldijk, *Feministische openbaarheid. De Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid in 1898* (Amsterdam 1998).

³³ Marjet Derks, “Laat ons aesthetisch blijven, mijne zusteren”. Vroege feministen tegen wedstrijdssport’, in: *Geschiedenis Magazine* 2 (2014) 18-21.

ook elders in het land officieuze vrouwenteams opgericht werden in deze periode. Dat valt alleen niet te bevestigen aan de hand van bronnen.

Dat er vrouwen voetbalden in Amsterdam voor 1914 weten we omdat Frans Ietswaard, voormalig secretaris en competitieleider van de Amsterdamsche Volks Voetbalbond (AVVB) er vele jaren later verslag van deed. Volgens Ietswaard werd er in het seizoen 1904-1905 een poging tot vrouwenvoetbal ondernomen, die aanvankelijk op niets uit liep. Een aantal jaren later had een tweede poging meer succes; de vrouwen hielden het toen een halfjaar vol. In 1910 was hij scheidsrechter bij een wedstrijd tussen Amsterdamse vrouwenteams uit Wittenburg en de Indische Buurt, die tweemaal een halfuur tegen elkaar speelden. Over de fysieke conditie en het vertoonde spel was Ietswaard niet erg te spreken: “In de eerste helft heb ik precies twintig keer moeten onderbreken, omdat er een speelster bijgebracht moest worden. In de tweede helft was het niet meer te tellen.” En: “Wittenburg kon er totaal niets van. De dames van de Indische Buurt hadden ten minste nog het idee, dat die bal in het doel van de anderen moest.”³⁴ Dit Amsterdamse voorbeeld toont aan dat er in het begin van de twintigste eeuw gevoetbald werd door vrouwen in Nederland, zij het op zeer kleine schaal en buiten het zicht van het grote publiek en de media.

Voetbal stond in het begin van de twintigste eeuw te boek als een mannensport. De sport was fysiek zwaar en werd daarom ongeschikt geacht voor het fragiele lichaam van de ‘zwakke kunne’. Niet iedereen vond voetbal overigens wel een geschikte sport voor mannen; er waren ook mensen die de sport voor beide geslachten te grof en te agressief vonden. De heersende medische opinie was dat de vrouwelijke gesteldheid inferieur was aan die van de man en dat de vrouw vooral mooi en gracieus moest zijn. De primaire functie van de vrouw was voortplanting en als belangrijkste vrouwelijke idealen golden het huwelijk en het moederschap. Hoewel vrouwen meer bewegingsmogelijkheden hadden en meer in de openbaarheid traden dan voorheen, was een sport als voetbal nog een brug te ver. Ook bij andere kracht- en wedstrijdporten zoals wielrennen en zwaardere atletieknnummers werden vrouwen aanvankelijk uitgesloten. Gymnastiek, hockey, tennis en zwemmen werden wel

---

³⁴ ‘Damesvoetbal? Leuk zegt Wim Ibo. Wat een comédie – mevr. Vuyk-Bras’, *Het Vrije Volk*, 5 februari 1955, 6.

geaccepteerd, zolang er maar niet werd overdreven. Te fanatieke sportbeoefening, waarbij de vrouw ging zweten, vond men onvrouwelijk.³⁵

De sportkleding voor vrouwen was een probleem. Rond 1900 droegen vrouwen in het dagelijks leven lange en zware kleren met daaronder strakke korsetten en knellende kousenbanden. De Vereeniging voor Verbetering van de Vrouwenkleding (VvVvV), opgericht in 1899, voerde actie voor gezondere vrouwendracht. Het vrouwelijke sporttenu was net als de gewone dagelijkse kleding niet erg praktisch. In 1912 liet de feministische schrijfster Toos Brondgeest weten dat ‘dames goddank meer en meer aan sport doen’, maar dat de manier waarop ze zich kleden ‘dikwijls jammerlijk is’. Door de halflange rokken en de truien met hoge kragen en lange mouwen konden de sportsters zich niet vrij bewegen. Er zou gekozen moeten worden voor praktische kleding, voor een korte, strakke rok en een flanelen shirt met lage hals en korte mouwen, aldus Brondgeest.³⁶

De tentoonstelling over vrouwenarbeid in 1898 was het startschot voor de eerste feministische golf, waarin vrouwen op veel gebieden hun rechten begonnen op te eisen. In 1913 vond er een nieuwe nationale tentoonstelling plaats, De Vrouw 1813-1913, ter gelegenheid van een eeuw monarchie. De organisatie besteedde meer aandacht aan lichaamsbeweging en sport voor vrouwen dan in 1898, maar het maakte duidelijk dat alleen ‘matige oefening’ goed was. Er waren turn- en roeidemonstraties waarbij het ging om de sierlijkheid en de elegantie van de bewegingen, en niet om de snelheid. De boodschap was dat de moderne vrouw zich vrijer bewoog dan in het verleden, maar een ‘sportvrouw’ was ze nog niet.³⁷ Zou ze dat in de jaren twintig wel worden?

---

³⁵ Jacoba Steendijk-Kuypers, *Vrouwen-beweging. Medische en culturele aspecten van vrouwen in de sport, gezien in het kader van de sporthistorie (1880-1928)* (Rotterdam 1999); Marjet Derks, “‘Laat ons aesthetisch blijven, mijne zusteren’”. Vroege feministen tegen wedstrijdsport’, in: *Geschiedenis Magazine* 2 (2014) 18-21.

³⁶ Toos Brondgeest, ‘Sportkleding voor Dames’, in: *De revue der sporten. Een geïllustreerd weekblad voor sport, toerisme en verkeer* 6, no. 33 (1912) 9-11.

³⁷ Marjet Derks, “‘Laat ons aesthetisch blijven, mijne zusteren’”. Vroege feministen tegen wedstrijdsport’, in: *Geschiedenis Magazine* 2 (2014) 18-21.

2. Feministen tegen vrouwenvoetbal

Ach, en laat ons aesthetisch blijven, mijne zusteren. Neen, geen voetbalsport voor ons: geen gespannen kaakspieren, geen zwoegende dijen en kuiten. Laten wij de wereld behoeden voor het type: voetbal-reuzin.³⁸

In juli 1914 brak de Eerste Wereldoorlog uit. Nederland bleef neutraal maar de krijgsmacht werd wel in staat van paraatheid gebracht. Gedurende de oorlog zijn ongeveer 400.000 mannen gemobiliseerd, die voor kortere of langere tijd hun gezin en werk moesten verlaten. De vrouwen namen de vrijgekomen plekken van de mannen in op het werk, maar ook op het sportveld. Lichaamsbeweging en sport werden inmiddels algemeen erkend als gezond voor mannen en vrouwen, zeker ook met het oog op een sterk nageslacht dat het land ook in de toekomst zou kunnen beschermen tegen vijanden. Droeg deze nieuwe waardering van lichaamsbeweging en sport bij aan de opkomst van het vrouwenvoetbal in Nederland?

Leo Lauer, de eerste sportjournalist in Nederland en oprichter van het tijdschrift *De revue der sporten*, stond bekend om zijn scherpe toon, die hij ook bezigde als het ging om vrouwen op het voetbalveld. Hij schreef voor het eerst over voetbalsters in 1914, naar aanleiding van een wedstrijd tussen twee vrouwenteams in New York. Lauer verwachtte dat het niet lang meer zou duren voordat ook de Nederlandse vrouwen achter ‘het vermaarde gele monster’ aan gingen rennen. In een cynisch gedicht voorspelde hij dat man, kinderen en het huishouden verwaarloosd zouden worden als vrouwen zouden gaan voetballen: “Wat geeft de stof in huis, de echtgenoot alleen? / Wat deert nu nog het aangebrande eten? De baby huilt, Goddank, er is een speen...” Ook schetste hij een onvrouwelijk stereotype van de voetbalster: “O, vrouw! O, vrouw! Snijdt af de lange haren, / werpt weg uw snoep’rig laarsje met hooge hak, / verbrandt corsetten, blouses en uw lokken-spelden / – Heil haar, die zich in trui, in ’t korte broekje stak!”³⁹

Een jaar later schreef Lauer over het nageslacht als de spil waar het leven om draaide en over de lastige combinatie van sport en het moederschap, ‘twee zaken die dikwijls met elkaar in botsing kwamen’. Lauer zag zichzelf als voorstander van gematigde sportbeoefening

---

³⁸ Commentaar van Lydia van Heemskerck Veeckens bij een enquête over vrouwenvoetbal, in: ‘De Vrouw en de Sport. De vrouw en het voetbalspel’, in: *De Amsterdammer. Weekblad voor Nederland*, no. 2285, 9 april 1921, 5.

³⁹ Leo Lauer, ‘De Amerikaansche dames en het Voetbal-spel’ en ‘De “gele-monster” vrouwen’, in: *De revue der sporten* 7, no. 37 (1914) 3-4.

door meisjes en vrouwen, vanwege de geestelijke en fysieke voordelen ervan. Maar overdrijving, ‘sportfurie’, vond hij een gevaarlijk verschijnsel omdat de belangrijkste plicht van de vrouw in zijn ogen het baren van en het zorgen voor kinderen was. Bij een studie naar vrouwenvoetbal in Amerika zou zijn gebleken dat overdrijving in de sport ten koste zou gaan van de geschiktheid voor het moederschap. Aan een ander onderzoek was de conclusie verbonden dat het meisje dat de beoefening van gymnastiek of fietsen overdrijft, of ‘zelfs aan voetbal doet’, als vrouw zou gaan ‘ontaarden’. Op die manier kon er geen sprake zijn van een sterk nageslacht, aldus Lauer. Hoewel hij pleitte voor gelijke rechten tussen man en vrouw wilde hij waken voor ‘feministische sport-hyperbolisering’. De Nederlandse vrouwen in zijn tijd deden gelukkig slechts sporadisch aan voetbal, stelde Lauer tevreden vast.⁴⁰ Historica Jacoba Steendijk-Kuypers is kritisch over de opstelling van Lauer, omdat hij zich presenteerde als voorstander van vrouwelijke sportbeoefening, maar zich het recht toe-eigende om daarvan zelf de grenzen te bepalen.⁴¹

De Eerste Wereldoorlog zorgde in Engeland voor een opleving van het vrouwenvoetbal. Werkende vrouwen zochten naar een gezamenlijke afleiding van de oorlogsspanning en het zware werk op het land en in de fabriek en een teamsport als voetbal was daarom heel geschikt. Bedrijven en fabrieken ondersteunden hun vrouwelijke werknemers bij hun behoefte aan afleiding omdat inmiddels steeds algemener bekend was dat sport goed was voor de gezondheid en de moraal. In veel gevallen faciliteerden zij zelfs het vrouwenvoetbal. Zo richtte het wapenproductiebedrijf Dick, Kerr & Company in 1917 een van de eerste vrouwenteams in Engeland op, de Dick, Kerr’s Ladies FC. Dit team speelde tijdens de oorlog veel wedstrijden tegen andere bedrijfsteams. *De revue der sporten* schreef hierover: “De Britsche dametjes vormen een paar aardige teams, waarbij zelfs het elegante van het voetbalspel tot zijn recht komt.”⁴²

Vrouwenvoetbal was een attractie in Engeland, een hype zelfs, waar duizenden toeschouwers op af kwamen. Er werden gemengde wedstrijden tegen mannenteams gespeeld, ‘theater-voetbal’ in kostuums en internationale wedstrijden tegen Franse teams, waarbij de opbrengst van de kaartjes naar de liefdadigheid ging. Vrouwenvoetbal werd nog niet als een

---

⁴⁰ Leo Lauer, ‘Het nageslacht!’, in: *De revue der sporten* 8, no. 32 (1915) 2-3.

⁴¹ Steendijk-Kuypers, *Vrouwen-beweging*, 83.

⁴² Foto met onderschrift, in: *De revue der sporten* 11, no. 12 (1917) 3.

serieuze sportaangelegenheid gezien, maar meer als bron van vermaak. In 1921 deden verhalen over financiële onrechtmatigheden de ronde: de voetbalsters zouden geld hebben gekregen voor hun optreden, terwijl de opbrengsten naar het goede doel hadden moeten gaan. Bewijs werd niet gevonden, maar de Engelse voetbalbond wilde een daad stellen en besloot eind 1921 tot een algeheel verbod op vrouwenvoetbal, ook mede omdat voetbal ongeschikt zou zijn voor vrouwen.⁴³

Men zag het vrouwenvoetbal in Engeland als een tijdelijk verschijnsel en vooral als een gevolg van de afwezigheid van mannen tijdens de oorlog. Zo publiceerde *De revue der sporten* een foto van een Engelse vrouwenvoetbalwedstrijd, tussen staalfabriek-arbeidsters en chauffeuses, ‘opdat men later nog eens kan nagaan, in welk een vreemden tijd wij leefden’.⁴⁴ Na de oorlog zou het afgelopen zijn met dit soort taferelen, was de algemene verwachting.

In Nederland was tijdens de Eerste Wereldoorlog en daarna van een dergelijke ervaring geen sprake. Ons land kende geen lange voetbaltraditie zoals Engeland en voetbal was geen algemeen geaccepteerde sport voor vrouwen, zoals ook de artikelen van Leo Lauer laten zien. Wel was er meer waardering gekomen voor de rol van de vrouw in de samenleving: “Meer dan iets anders heeft de oorlog er toe bijgedragen, dat ‘das ewige weibliche’ op den voorgrond treedt.” En: “Het is na dezen oorlog met de uitdrukking ‘zwakke kunne’ voor goed gedaan. Dat zal men zien!” Vrouwen namen niet alleen de plek over van mannen op de werkvloer, ‘ook op de sportvelden, die vroeger slechts door mannen werden betreden, verschijnen thans de dames’.⁴⁵

Tijdens en vlak na de Eerste Wereldoorlog werd er door de liberalen, protestanten, katholieken en socialisten overeenstemming bereikt over het algemeen kiesrecht. In 1917 kregen de mannen stemrecht en konden vrouwen voor het eerst de politiek in. Twee jaar later volgde het actieve vrouwenkiesrecht zodat ook vrouwen konden stemmen tijdens de verkiezingen. Dit was een belangrijke doorbraak voor de vrouwenbeweging. Na een jarenlange strijd onder aanvoering van Aletta Jacobs en Wilhelmina Drucker hadden vrouwen nu op politiek gebied dezelfde rechten als mannen. Voor Jacobs was de strijd hiermee nog niet

---

⁴³ Jaap Wagenaar (red.), KNVB, *Jubileumboek vrouwenvoetbal. Uitgegeven ter gelegenheid van 25 jaar vrouwenvoetbal* (Zeist 1997), 7-11.

⁴⁴ ‘De vrouw moet vrouw blijven!’, in: *De revue der sporten* 11, no. 40 (1918) 553.

⁴⁵ Foto met ondertekening, in: *De revue der sporten* 11, no. 12 (1917) 3; Voorpagina, in: idem 11, no. 15 (1917) 1; ‘De vrouw moet vrouw blijven!’, in: idem 11, no. 40 (1918) 553.

gestreden, ze zag een grote rol weggelegd voor vrouwen bij het bewaken van een rechtvaardige en vreedzame samenleving en ook de arbeidsvoorwaarden voor vrouwen dienden verbeterd te worden.⁴⁶

Feministen werden in de pers vaak gelijk gesteld aan fanatieke sportsters. Zo had Leo Lauer het over de ‘feministische sport-hyperboolisering’ en richtte de bekende cabaretier Wes van Eunen zich in zijn lied ‘Het voetbalspel voor dames af’ (1920) tot de bekendste feministen uit zijn tijd: “Aan alle Mina’s en Catharina’s, Margie, Cissie, Lijdia, Marie, / aan Miek en Jo en hoe z’ook heeten, aan U wijd ik mijn sympathie. / De voetbalsport ik gun het alle heeren, zij staalt hun kracht en lenigheid. / Maar voor de vrouw, neen wil mij pardonneren, ik houd niet van zoo’n stalen voetbalmeid.” Feminisme en sport hadden in het dagelijkse leven weinig met elkaar te maken. Sportende vrouwen hadden niet veel op met het serieuze feminisme en vochten liever zelf voor acceptatie op het sportveld, terwijl feministen het apolitieke karakter van sport niet konden waarderen.⁴⁷

Dat laatste bleek in 1921 bij een enquête van *De Amsterdammer*, toen aan drieëntwintig vooraanstaande vrouwen werd gevraagd of zij ‘het voetbalspel’ geschikt achtten voor de vrouw. De redactie van het liberale tijdschrift vroeg zich af ‘waarom de Nederlandsche vrouwen, die thans welhaast alle takken van sport beoefenen, zich van dit spel afkeerig toonen’. Voetbal werd immers gespeeld in de buitenlucht en was goed voor de zuurstofopname, de lenigheid, de longen en het hart. Daar stonden wel wat nadelen tegenover volgens de redactie: kneuzingen, oververmoeienis en het gevaar van blijvende gezichtsvertrekkingen door het inspannende schieten tegen de bal. Onder de respondenten waren maar twee voorstanders van vrouwenvoetbal. Miek Janssen verwachtte vurige en spannende wedstrijden en Willy Pétillon vond dat de vrouw op elk gebied vrijheid zou moeten hebben, dus ook in de sport. Ze was principieel voor gelijke rechten tussen mannen en vrouwen, maar persoonlijk achtte ze voetbal voor beide geslachten ruw en onesthetisch.⁴⁸

De eenentwintig tegenstanders waren om uiteenlopende redenen bekend in Nederland. Er zaten schrijfsters en journaliste bij zoals Emmy Belinfante, Frederique van Balen-Klaar,

---

⁴⁶ Hoekstra, *Het hart van de natie*, 177-178.

⁴⁷ Marjet Derks, ‘Hard Gras. Sekse, identiteit en voetbalgeschiedenis’, in: *Tijdschrift voor Genderstudies* 2 (1999) 5-15.

⁴⁸ ‘De Vrouw en de Sport. De vrouw en het voetbalspel’, in: *De Amsterdammer. Weekblad voor Nederland*, no. 2285, 9 april 1921, 5. [N.B. Vanaf 1925 zou het tijdschrift *De Groene Amsterdammer* gaan heten.]

Cissy van Marnixveldt, Top Naeff, Guurtje Riemens-Reurslag en Anna Zuikerberg. Ook kunstenaressen en muzikanten als Lizzy Ansingh, Mina Kruseman, Margie Morris, Jo de Neeve en Catharina van Rennes gaven hun mening over vrouwenvoetbal. Datzelfde gold voor twee vooraanstaande artsen: Marie Fiedeldij Dop-des Bouvrie en Catharina van Tussenbroek. Zij vonden dat voetbal te snel in ruw spel onttaarde zonder mooie bewegingen, dat het aanleiding gaf tot ‘onaesthetisch brullen en schreeuwen’ zoals je dat bij andere sporten nooit zag en dat het ‘zoowel uit hygiënisch als uit aesthetisch oogpunt’ bedenkelijk was. Vanuit medische hoek was er dus geen steun voor het vrouwenvoetbal. Sporten als tennis, roeien, zwemmen, wandelen, ‘matig fietsen’, schermen, schaatsen en ‘rhythmische gymnastiek’ waren volgens hen wel aanbevelenswaardig voor de vrouw.

Van de drieëntwintig inzenders had alleen Marie Diemer Kool-Dólleman wel eens gevoetbald, maar dat was naar eigen zeggen geen succes geworden.⁴⁹ Voetbal was een woest spel en in tegenstelling tot een sport als hockey absoluut ongeschikt voor de vrouw. Guurtje Riemens-Reurslag, die pleitte voor erkenning van het huisvrouwschap als volwaardig beroep, vond dat de vrouw er niet naar zou moeten streven om een ‘copie (of een caricatuur)’ van de man te worden. Bovendien wist ze niet goed welke kleding de vrouw aan zou moeten bij het voetballen – een rok zou bij de bewegingen te lastig zijn en een trui en broek was, meende zij, bij de meeste vrouwen een lelijk gezicht. Thiska Thiel-Wehrbein dacht dat het zware trappen tegen de bal schadelijk zou zijn voor de buikorganen van de vrouw en zou het betreuren als de sport ‘burgerrecht’ zou verkrijgen. Het merendeel van de ondervraagde vrouwen was erg negatief over het vrouwenvoetbal en dus concludeerde de redactie van *De Amsterdammer* dat de sport ‘zeer ten doode’ was opgeschreven. De slotsom van het artikel luidde: “De referee fluit. De match is afgelopen. De invoering van het Vrouwen-voetbalspel boekt een nederlaag met 2-21.”⁵⁰

Het is opvallend dat de redactie van *De Amsterdammer* niet één actieve voetbalster om haar mening vroeg. Zij had in dat geval de vooroordelen over het vrouwenvoetbal kunnen

---

⁴⁹ In een gedenkboek van de oudste voetbalclub in Nederland, HFC uit Haarlem, wordt vermeld dat HFC veel te danken heeft aan de vooraanstaande familie Dólleman. Vier leden van deze familie hebben voor de club gespeeld, ‘maar de gehele familie, ook de dames Dólleman hadden steeds warme belangstelling voor de club’. Er is zelfs een tijd op familielandgoed Het Clooster in Heemstede gespeeld door HFC. Maar ondanks de warme band tussen de familie en HFC vond Marie Diemer Kool-Dólleman het dus niet gepast om zelf te gaan voetballen. Zie: P.W. Peereboom, *H.F.C. – Haarlemsche Football Club Gedenkboek 1879-1954. Uitgegeven ter gelegenheid van het vijf en zeventig jarig bestaan* (Haarlem 1954), 19.

⁵⁰ ‘De Vrouw en de Sport. De vrouw en het voetbalspel’, in: *De Amsterdammer* (1921) 5.

tegenspreken en de positieve kanten van de sport kunnen belichten. Waarom is dat niet gebeurd? Het kan zijn dat *De Amsterdammer* alleen de mening van vooraanstaande vrouwen wilde weten – en voetbalsters waren niet landelijk bekend in die tijd – maar de afwezigheid van vrouwelijke voetballers in een enquête gewijd aan vrouwelijke voetballers is natuurlijk niet minder dan een gemiste kans.

Ook is het opvallend dat er bij de respondenten veel feministen zaten met een negatieve mening over het vrouwenvoetbal. Op allerlei gebieden kwamen vrouwen als Van Balen-Klaar, Belinfante en Van Tussenbroek op voor gelijke rechten voor man en vrouw: op de arbeidsmarkt, in de politiek en in het onderwijs. Sport, van oudsher al evenzeer een mannenbolwerk, zagen zij kennelijk niet als een relevant strijdtoneel. Zij sloten zich blijkbaar aan bij de opvatting dat lichaamsbeweging voor vrouwen goed en noodzakelijk was, zolang er maar niet werd overdreven en er geen wedstrijden tegen elkaar werden gespeeld. Voetbal werd algemeen gezien als onvrouwelijk; op dit vlak achtten ook feministen een overschrijding van de seksegrens niet gewenst.

Volgens Marjet Derks had de jongere generatie vrouwen weinig op met de eeuwig debatterende en vergaderende feministen van middelbare leeftijd. Hun leefwereld sloot er niet bij aan, maar intussen konden ze al wel profiteren van de inspanningen van de emancipatiebeweging en van de vooruitgang die was geboekt. Vrouwen waren mondiger geworden en voelden zich vrij om ook op het gebied van sport hun rechten op te eisen. Sport werd vanaf de jaren twintig steeds meer onderdeel van de sociale orde, ‘zowel dankzij als ondanks het feminisme’.⁵¹

Het feminisme verloor zijn radicaliteit nadat vrouwen bij de landelijke verkiezingen in 1922 voor het eerst gebruik konden maken van hun stemrecht, aldus Hanneke Hoekstra.⁵² Marjan Schwegman betoogde daarentegen dat de vrouwenemancipatie in het interbellum allerm minst stagneerde en dat de contouren van de moderne vrouw juist in deze periode zichtbaar werden. Allereerst vond er na de Eerste Wereldoorlog over het algemeen een ‘vermannelijking’ van het uiterlijk plaats. Tijdens de *roaring twenties* gingen vrouwen korte kapsels en hemdachtige jurken tot op de knie dragen, waarbij de schouders, hals en benen zichtbaar waren. Dit was een trendbreuk met de kleren van vóór 1918, die het hele lichaam

---

⁵¹ Marjet Derks, “Laat ons esthetisch blijven, mijne zusteren”. Vroege feministen tegen wedstrijd sport’, in: *Geschiedenis Magazine* 2 (2014) 18-21.

⁵² Hoekstra, *Het hart van de natie*, 192-193.

bedekten en die vrouwen in hun bewegingsvrijheid belemmerden. De ‘Nieuwe Vrouw’ bewoog zich soepel, nonchalant en zelfbewust en de sportievere kleding sloot daar bij aan. Ook was er in de jaren twintig en dertig sprake van een ‘stille revolutie’ in het huishouden. Door technologische hulpmiddelen als de stofzuiger, het elektrische fornuis en de wasmachine werd het dagelijkse werk van de huisvrouw gemakkelijker, waardoor zij meer tijd over hield voor zichzelf.⁵³

Vrouwen werden tijdens het interbellum steeds vaker maatschappelijk actief via hun beroep of hun organisatie. Er ontstonden nieuwe vrouwenberoepen die een dienstverlenend karakter hadden. Dit waren banen met weinig verantwoordelijkheid, omdat vrouwen, zo was nog wel de algemene veronderstelling, minder intelligent en ook minder ambitieus zouden zijn dan mannen. Het aantal verpleegsters, winkelmeisjes en secretaresses nam aanzienlijk toe, zeker ook omdat administratief en ander licht geacht werk fatsoenlijker werd gevonden dan het zware werk in fabrieken. De toegenomen bewegingsvrijheid van vrouwen uitte zich ook in de bloei van het verenigingsleven, als alternatief voor het feministische activisme. De moderne vrouw bepaalde zelf hoe haar maatschappelijke leven eruit zag en was niet meer ‘opgesloten’ in huis. Dit was vooral in katholieke en protestantse kringen een breuk met de wijze waarop er tot die tijd over vrouwen werd gedacht. De nieuwe ontwikkelingen werden niet zonder slag of stoot geaccepteerd en konden aanvankelijk rekenen op de nodige bezwaren. Volgens Schwegman laat dit zien dat het begrip ‘vrouwelijkheid’ geen statisch begrip is, maar dat de betekenis verandert aan de hand van historische ontwikkelingen. De zorg voor partner, kinderen en het huishouden was nog steeds een belangrijke taak voor de vrouw, maar het was aan het eind van de jaren dertig niet meer haar enige vervulling. Daarmee werd in de periode 1900-1940 de basis gelegd voor het moderne vrouwenbestaan.⁵⁴

In 1924 werd de eerste vrouwenvoetbalclub in Nederland opgericht: de Oostzaanse Vrouwenvoetbal Vereeniging (OVV). De voetbalsters uit de Zaanstreek waren vermoedelijk werkzaam in de industriële sector, die omvangrijk was in deze regio. Discussies over het loon en het aantal werkuren van de Nederlands arbeidersklasse leidden in het begin van de jaren twintig regelmatig tot stakingen. Ook in de strijdbare Zaanstreek namen de vakbonden het op

---

⁵³ Marjan Schwegman, ‘Tussen traditie en moderniteit. De Nederlandse vrouw tijdens het interbellum’, in: A. Jespers en B. Koevoets (red.), *Bericht uit 1929. Het veelzijdige gezicht van de Nederlandse samenleving ten tijde van de oprichting van het PTT Museum* (Den Haag 1989), 32-45.

⁵⁴ Schwegman, ‘Tussen traditie en moderniteit’.

tegen de werkgevers en de heersende klasse. In dit onrustige politieke en culturele klimaat zagen de voetbalsters waarschijnlijk hun kans schoon om te gaan voetballen.⁵⁵ Het is aannemelijk dat ze bij gebrek aan andere vrouwenteams zich voornamelijk beperkten tot trainen en alleen onderlinge wedstrijden speelden.

Een andere grond voor de oprichting van de eerste vrouwenvoetbalclub in Oostzaan zou gelegen kunnen zijn de aanstelling van Wilhelmina Hofman-Poot als wethouder. Zij was in 1919 de eerste vrouwelijke wethouder (en locoburgemeester) van Nederland, als lid van de Liberale Unie. Ook was zij presidente van de Oostzaanse afdeling van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht (VvVK).⁵⁶ Het zou goed kunnen dat Hofman-Poot de vrouwen uit haar gemeente heeft gesteund bij hun wens om te voetballen in verenigingsverband.

Helaas is er weinig met zekerheid te zeggen over OVV, hoeveel naspeuringen ik ook deed bij de gemeente Oostzaan, de Stichting Oudheidkamer Oostzaan, de plaatselijke voetbalclubs OSV en OFC en bij Albert van Vliet, die een historische voetbalserie bijhoudt over clubs in Amsterdam-Noord. Ook de Stichting Historisch Archief Tuindorp Oostzaan, het Historisch Centrum Amsterdam-Noord, het Waterlands Archief en het Stadsarchief Amsterdam konden geen informatie verstrekken over het vrouwenteam. In de jaarverslagen en de adreslijsten van de Noordhollandsche Voetbal Bond, aanwezig in het Regionaal Archief Alkmaar, komt OVV niet voor. In de Databank Sport van het Huygens Instituut is er wel sprake van de Oostzaansche Voetbal Vereniging (OVV), maar dat is een mannenvereniging die werd opgericht in 1911 en ophield te bestaan in 1916, dus er lijkt geen verband te bestaan met de Oostzaanse Vrouwenvoetbal Vereniging (OVV).⁵⁷ Wat zegt het ons nu dat er niets bewaard is gebleven van het vrouwenteam uit Oostzaan? Het kan zijn dat er documenten verloren zijn gegaan, maar het is waarschijnlijker dat men het in die tijd niet de moeite waard vond om wat dan ook te archiveren over het team. Vrouwenvoetbal werd gezien als een tijdelijke, onethische modegril en niet als een serieuze activiteit voor op de langere termijn.

De nationale voetbalbond was intussen helemaal niet blij met het initiatief uit Oostzaan. In 1925 stond in het jaarboek van de NVB een stuk van oud-bestuurder J.P. van

---

⁵⁵ KNVB, *Jubileumboek vrouwenvoetbal*; Marjet Derks, 'Hard Gras. Sekse, identiteit en voetbalgeschiedenis', 5-15.

⁵⁶ 'De eerste vrouwelijke wethouder', *Algemeen Handelsblad*, 6 september 1919, 2.

⁵⁷ Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, Databank Sport, 'Sportbonden, sportclubs en sportperiodieken in Nederland tot 1940'.

Bel. Hij vond dat de verhouding tussen vrouw en voetbal louter passief moest zijn, en dat een vrouw met ‘uitgezakte haarknot, verwaaid polka-kopje, verhit hoofd, opgestroopte mouwen en afgezakte kousen’ afzichtelijk was.⁵⁸ In 1929 bestond de voetbalbond veertig jaar en kende koningin Wilhelmina aan de NVB het predicaat ‘koninklijk’ toe; sindsdien mocht de bond zich KNVB noemen. Het jubileumboek uit dat jaar werd bij wijze van protest tegen voetballende vrouwen opgedragen aan vrouwen ‘die het stille leed der eenzaamheid droegen om haar man zijn voetbalvreugd te gunnen als speler, bestuurder of scheidsrechter’. De vrouw zou de sport niet zelf moeten beoefenen, maar slechts ‘echtgenote, moeder of geliefde’ van de voetbalspelers moeten zijn.⁵⁹

Ook in de media verschenen negatieve artikelen over vrouwenvoetbal. Zo schreef de bekende sportjournalist Hans Meerum Terwogt, tevens oud-voorzitter en erelid van de NVB: “Men kan houden van gerookte paling en men kan houden van chocoladepudding, beide in hun soort voortreffelijk maar in combinatie walgelijk. Zoo is ’t ook met (...) dames-voetbal.” Meerum Terwogt was geen fan van vrouwenvoetbal, want ‘dames en voetbal zijn beide te goed om samen te gaan’. Op een hele vroege zondagochtend had hij een keer een vrouwenwedstrijd gezien bij Sparta, waar hij ‘als persman’ even mocht kijken, maar waar verder ‘geen sterveling’ bij aanwezig mocht zijn.⁶⁰ Kennelijk werd er in het geheim gespeeld, om te voorkomen dat Sparta bestraft zou worden en zou worden uitgesloten van de competitie. Een andere schrijver vreesde dat het vrouwenvoetbal in zwang zou komen in Nederland: “Er komt een dag dat ook in ons land overal de voetbaldames het veld opkomen, grimmig lachend in het vooruitzicht haar tegenstandsters met behulp van eenige venijnige trappen ietwat onoogelijker te maken dan ze reeds zijn, zulks uit welbegrepen eigenbelang.”⁶¹

In 1925 werd er in de Tweede Kamer gediscussieerd over eventuele staatssteun aan de Olympische Spelen, die in 1928 in Amsterdam gehouden zouden worden en waar voor het eerst vrouwen zouden meedoen aan een aantal atletiekonderdelen. Voor sommige politieke partijen was de deelname van vrouwen aan de Spelen een reden om er geen overheidsgeld aan

---

⁵⁸ J.P. van Bel, ‘De vrouw in het spel’, in: NVB, *Voetbal-jaarboekje. 24^e t/m 26^e jaargang, 1921 tot en met 1924* (1925), 133-136.

⁵⁹ Doe Hans (red.), NVB, *Het N.V.B.-boek. Gedenkboek bij het 40-jarig bestaan van den Nederlandschen Voetbalbond. 1889 – 8 december 1929* (1929).

⁶⁰ Hans Meerum Terwogt, ‘Sportieve notities’, in: *De revue der sporten* 17, no. 28 (1924) 9-10.

⁶¹ Bromvlieg, ‘De interrupties van een bromvlieg. Damesvoetbal’, in: *De revue der sporten* 18, no. 13 (1924) 7.

te geven. Zo wees Henri Kersten van de Staatskundig Gereformeerde Partij (SGP) op zedeloze voorbeelden van vrouwensport in het buitenland, waar ‘gemoderniseerde en geëmancipeerde dames-kerels, in kleding en manieren gelijk, vechten om een voetbal’. Jan Scheurer van de Anti-Revolutionaire Partij (ARP) was bezorgd over de verderfelijke invloed van sport op de vrouwelijke ‘geestesroeping’. Door de ‘sportmanie’ zou de schaars geklede sportvrouw haar gevoel van kiesheid en eerbaarheid verliezen.⁶² De vrouwelijke atleten kregen in 1928 soortgelijke kritiek als de voetbalsters. Atletiek werd gezien als een mannenaangelegenheid en onderdelen als discuswerpen, hoogspringen en de 800 meter zouden te inspannend zijn voor vrouwen.

De vooruitstrevende journaliste Emmy Belinfante pleitte in 1928 voor een doelmatige lichamelijke opvoeding voor meisjes, omdat er gezonde moeders nodig waren voor de instandhouding van een gezond ras. Ze juichte het toe dat het zwakke meisje dat bij elke inspanning flauwviel niet meer gold als ideaal van vrouwelijkheid, zoals aan het eind van de negentiende eeuw nog het geval was geweest. Wel was Belinfante van mening dat sport voor vrouwen een spel moest zijn en blijven – wedstrijden mochten van haar achterwege blijven. Vooral voetbal vond ze buitengewoon grof en ongeschikt voor de vrouw. Belinfante wilde de voetbalsters hun sport niet beletten maar ze kon er geen bewondering of waardering voor opbrengen. Het voetbalspel zou de toekomstige moeder namelijk niet goed voorbereiden op haar vierledige taak: die van echtgenote, opvoedster, huisvrouw en staatsburgeres.⁶³ Zo werd er aan het eind van de jaren twintig zelfs door geëmancipeerde vrouwen nog traditioneel gedacht over lichaamsbeweging, sport en vrouwelijkheid. Kwam daar in de jaren dertig verandering in?

---

⁶² Handelingen Tweede Kamer 1924-1925, 1 mei 1925, ‘298. Verhooging van hoofdstuk VA der Staatsbegroting voor het dienstjaar 1925’, 2089; Idem, 5 mei 1925, ‘298. Verhooging van hoofdstuk VA der Staatsbegroting voor het dienstjaar 1925’, 2106.

⁶³ Emmy Belinfante, ‘De vrouw in de 20^e eeuw. Sport voor de vrouw’, in: *Leeuwarder Courant*, 16 juni 1928, 9.

3. Hoe de eerste bloei van het vrouwenvoetbal in de kiem werd gesmoord

Ik kan me begrijpen, dat er verzet wordt aangetekend bij het sterke geslacht, want de voetbalsport was langen tijd de eenige, waarop de sterke sexe het alleenrecht had. Wij mannen voelen ons altijd 't heertje als voetballer, want daar bleef je de vrouw nu toch maar lekker de baas. En warempel, dat is ons ook al niet meer gegund, ook dit terrein gaan de dames nu zelf ontginnen.⁶⁴

De vrouw speelde in de jaren dertig een steeds grotere rol in het openbare leven in Nederland. Vrouwen gingen tot aan hun huwelijk werken en verenigden zich in allerlei organisaties. Tegelijkertijd werd het traditionele vrouwenbeeld in dit decennium ten dele gerestaureerd, aldus Marjan Schwegman. Het stoere jongensachtige uiterlijk verdween en de langere rokken, taille en het gekrulde haar kwamen weer tevoorschijn. Men keerde echter niet terug naar het vrouwelijke ideaalbeeld van voor de Eerste Wereldoorlog. De strijd voor vrouwenemancipatie die was begonnen aan het eind van de negentiende eeuw, werd in de jaren dertig voortgezet, ondanks het feit dat de vrouwenbeweging landelijk minder zichtbaar werd.⁶⁵

Emmy Belinfante en Hans Meerum Terwogt lieten in 1930 en 1931 opnieuw weten geen voorstander te zijn van sportoverdrijving bij vrouwen in de vorm van wedstrijden. Vrouwensport moest 'gracieuus' zijn en vrouwen die aan hardlopen deden zouden lelijk worden.⁶⁶ In Engeland waren in 1930 alle vrouwenvoetbalclubs opgedoekt ten gevolge van het verbod van de Engelse voetbalbond, terwijl er daarvoor maar liefst zeventig vrouwenteams waren. De 'vermannelijkingsperiode' was voorbij, zo concludeerde het *Rotterdamsch Nieuwsblad*.⁶⁷ In Nederland was er in de jaren dertig juist een eerste bloei te zien van het vrouwenvoetbal. Vooral in de grotere steden werden enkele vrouwenclubs opgericht. Wellicht had dit te maken met de Beurskrach van 1929 en de wereldwijde gevolgen daarvan. Het begin van de jaren dertig stond in Nederland in het teken van de economische crisis en de werkloosheid. Ook de eerste vrouwenvoetbalclub uit Oostzaan, OVV, werd in 1924 opgericht in een financieel en maatschappelijk onrustige periode.

---

⁶⁴ Y., 'Voetballende dames', in: *Nieuwsblad van het Noorden*, 28 juli 1933, 10.

⁶⁵ Schwegman, 'Tussen traditie en moderniteit. De Nederlandse vrouw tijdens het interbellum', 34-35.

⁶⁶ Emmy Belinfante, 'Onze damesathleten naar Praag!', in: *De revue der sporten* 23, no. 30 (1930) 10; Hans Meerum Terwogt, 'Dagboek van een leek', in: *Sport in beeld* 28 (1931) 12.

⁶⁷ 'Kleinigheidjes', in: *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 20 september 1930, 3.

In 1932 verscheen er in de katholieke krant *De Tijd* een advertentie van de Dames Voetbal-Club uit Haarlem, waarin een oproep werd gedaan aan sportieve jongedames van ‘uitsluitend goeden stand’, dat ze zich bij de club konden aansluiten.⁶⁸ Dat het naar alle waarschijnlijkheid een katholieke vereniging was, is bijzonder. Gymnastiek was lange tijd de enige toegestane sportvorm voor katholieke meisjes en vrouwen, die gebonden waren aan strakke tradities en gedragscodes binnen het gezin, de familie en de buurt. Een sport als voetbal werd gezien als onzedelijk en agressief. Het was niet de bedoeling dat vrouwen in de buitenlucht gingen sporten, omdat vrouwelijke lichamelijkeheid volgens de katholieke moraal verbonden was met seksuele lust.⁶⁹ Het is niet bekend wie de oprichters van deze club waren en hoelang ze bestaan heeft. Volgens Pim Mulier werd er omstreeks 1898-1900 een poging gewaagd door enige Haarlemse dames ‘uit de eerste kringen’ om te gaan voetballen, die al snel gestaakt werd.⁷⁰ Het zou kunnen dat de oprichters van de Dames Voetbal-Club uit Haarlem in 1932 op deze vroege poging voortborduurd.

Een jaar later werd in Den Haag de vrouwenvoetbalclub Chelcea opgericht, bestaande uit kantoormedewerksters en winkelbediendes. De vrouwen speelden eerst bij mannenvereniging Celcia, dat onderdeel was van de Haagsche Kantoor Voetbalbond, maar richtten vervolgens met een kleine naamswijziging hun eigen club op.⁷¹ De nieuwe naam was een verbastering van Celcia en het Engelse Chelsea, waar de vrouwen fan van waren – Engeland was immers hét voetballand bij uitstek en de Premier League-wedstrijden werden intensief gevolgd. Vijf jaar lang speelde Chelcea bij gebrek aan een vrouwenvoetbalcompetitie in het hele land demonstratiewedstrijden tegen A-junioren, buitenlandse teams en andere vrouwenteams. Het was de eerste club waar gemengd voetbal tegen jongens werd gespeeld, en daarmee was Chelcea haar tijd vooruit.⁷² Chelcea had twee teams dus er waren in die tijd minstens dertig voetballende vrouwen in Den Haag.⁷³

---

⁶⁸ Advertentie, in: *De Tijd. Godsdienstig-staatkundig dagblad*, 19 november 1932, 6.

⁶⁹ Marjet Derks en Marc Budel, *Sportief en katholiek. Geschiedenis van de katholieke sportbeweging in Nederland in de twintigste eeuw* (Nijmegen 1990), 79-92.

⁷⁰ ‘Is vrouwenvoetbal mogelijk en wenschelijk? Een leerzame Revue-enquête’, in: *De revue der sporten* 26, no. 52 (1933) 4-6, aldaar 5.

⁷¹ Huygens Instituut, Databank Sport.

⁷² Jaap Wagenaar (red.), KNVB, *Jubileumboek vrouwenvoetbal. Uitgegeven ter gelegenheid van 25 jaar vrouwenvoetbal* (Zeist 1997), 16-17.

⁷³ Corien Glaudemans, ‘Dames, s.v.p. geen voetbal meer!’, in: *Den Haag Centraal* 6, no. 282 (2012) 6.

Oprichtster van het team was Jacoba van der Naaten-van der Sluis en de trainer was haar zeventienjarige zoon, Henk van der Naaten, aangezien er geen geld was voor een echte trainer. Helaas zijn de documenten van Chelcea verloren gegaan door bombardementen op Den Haag in de Tweede Wereldoorlog. Wel weten we van het archief van Jacoba Steendijk-Kuypers, dat beheerd wordt door Atria, dat er bij Chelcea een moeder meespeelde die een jonge dochter had. In die tijd was het gebruikelijk dat een vrouw stopte met werken en sporten zodra ze trouwde en kinderen kreeg, maar daar trokken Jacoba van der Naaten-van der Sluis en deze moeder zich niets van aan.

In het archief zitten ook een aantal foto's van Chelcea, waarop de speelsters te zien zijn met halflang haar en in tenues bestaande uit witte polo's, grijze broeken tot iets boven de knie en geel-zwart gekleurde kousen. Deze foto's werden in 2000 opgestuurd door toenmalig speelster van Chelcea, Jebby Brouwer-Ten Kate, met een begeleidend briefje aan Steendijk-Kuypers: "Hierbij zend ik U de beloofde foto's van Chelsea. De keepster was (is) m'n zus en met petje ben ik zelf. Hopende dat u 't leuk vindt."⁷⁴ Dit was mijn eerste indirecte contact met een voetbalster uit die tijd, die haar club overigens Chelsea en niet Chelcea met een 'c' noemde. Ik ben geen berichten tegengekomen in kranten en tijdschriften waarin toen actieve Chelcea-speelsters aan het woord kwamen. Wel waren de vrouwen te zien bij twee korte uitzendingen van het Polygoon Hollands Nieuws in 1933 en 1934 - de oudste bewegende beelden van vrouwelijke voetballers in Nederland.⁷⁵

In augustus 1933 werd de Eerste Amsterdamsche Dames-Voetbalvereniging (EADV) opgericht, waar een oprichtingsverslag van bewaard is gebleven. Op een zondagavond werd in café Frankendael aan de Middenweg besloten om een voetbalvereniging op te richten voor vrouwen van zestien tot dertig jaar. Door de zestig aanwezige leden – van de in totaal honderd leden die de club toen al had – werd een voorlopig bestuur gekozen met Tine Harryvan als presidente. Ook werd er gestemd over twee kwesties: de kleur van het kostuum en de vraag of gehuwde vrouwen ook lid mochten worden. Uiteindelijk werd het een wit shirt met blauwe

---

⁷⁴ Collectie J. Steendijk-Kuypers, 'Verzamelde knipsels en fotokopieën betreffende vrouwen en sport in de periode 1880-1930; 64 lijsten met ansichtkaarten en enkele andere documenten betreffende vrouwen en sport circa 1880-1950', in: collectie Internationaal Archief voor de Vrouwenbeweging (IAV) in Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis. Zie bijlage 1 en 2 voor de foto's van Chelcea en een afbeelding van het briefje.

⁷⁵ Polygoon Hollands Nieuws, 'Damesvoetbalwedstrijd', 25 juni 1933; Polygoon Hollands Nieuws, 'Damesvoetbal te Den Haag', 14 oktober 1934.

omslagen op de kraag en mouwen, een blauwe broek met witte bies en blauwwitte kousen. Gehuwde dames mochten lid worden, maar alleen nadat er een strenge selectie had plaatsgevonden, om zo te voorkomen dat ‘het gezin onder de voetballerij zal lijden of dat de E.A.D.V. tot vermagerings-instituut gepromoveerd zal worden’.⁷⁶

EADV besloot verder een terrein te gaan huren en twee keer in de week te gaan trainen, onder leiding van een bekende Ajax-speler. Het is niet bekend om welke speler het ging. Café Frankendael lag op loopafstand van het oude stadion van Ajax, De Meer, en was in die tijd een stamkroeg voor Ajacieden, dus het zou zomaar kunnen dat deze bekende Ajax-speler toevallig in het café zat toen EADV werd opgericht. Er werd ook besloten tot het oprichten van een contactcommissie om relaties met andere vrouwenverenigingen in binnen- en buitenland aan te knopen. “Zoo heeft ook Amsterdam zijn dames-voetbalclub. Het schijnt te behooren bij den modernen tijd en de man zal zich daarbij moeten neerleggen”, was het commentaar van Carl Hirschman, een bekende KNVB-bestuurder.⁷⁷

Eveneens in 1933 werd de Groningsche Dames Voetbal Club Martini opgericht. Bijzonder was dat de speelsters op het terrein van Velocitas mochten spelen, bij het bekende wielrenstadion de Velodrôme. Topclub Velocitas werd in de periode 1927-1934 zes keer kampioen van district Noord en won in dat laatste jaar ook de KNVB-beker onder leiding van de Engelse trainer Bob Jefferson. Misschien nog wel opmerkelijker was het dat de succesvolle Jefferson naar verluidt ook de vrouwen van Martini heeft getraind. Niet voor niets concludeerde het *Nieuwsblad van Friesland* dat Groningen opnieuw had aangetoond leidend te zijn op sportgebied in het noorden van het land. De voetbalregels werden voor de vrouwen wel iets aangepast ‘om de eischen, aan lichaam en conditie gesteld, te verlichten’. De speelsters van Martini speelden tweemaal een halfuur met een lichtere bal en het maken van overtredingen was verboden.⁷⁸

Secretaresse van de club, ‘mejuffrouw Vonk’, sprak in het *Nieuwsblad van het Noorden* de hoop uit dat de burgerij sympathiek tegenover damesvoetbal zou staan en dat er

---

⁷⁶ C.A.W. Hirschman (red.), KNVB, *Voetbal-jaarboekje 1936-1937* (1937), 378-382.

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ ‘Voetbal voor vrouwen. Groningen heeft de eerste vereeniging in het Noorden’, in: *Nieuwsblad van Friesland*, 4 augustus 1933, 16.

in de toekomst volledige medewerking aan zou worden gegeven.⁷⁹ Het nieuws maakte nogal wat tongen los in Groningen en niet alle reacties waren even ‘sympathiek’. De voetbalsport was lange tijd het enige gebied waar mannen nog het ‘alleenrecht’ hadden en inmenging van vrouwen werd daarom als bedreigend ervaren, aldus een journalist van dezelfde krant. Wel concludeerde hij dat vrouwen ook aan het minstens even zware handbal en korfbal deden en dat er waarschijnlijk wel publiek zou zijn voor vrouwenvoetbal. Zolang het een onderling amusement voor vrouwen bleef, vond hij het best. Het moest echter niet ernst worden: ‘de dames moeten ons niet nog meer gaan na-apen en er een gereguleerde, grootse beweging van maken’.⁸⁰

De voorzitter van Martini schreef in een ingezonden brief dat je uit de negatieve reacties bijna zou opmaken dat de mannen bang waren voor vrouwelijke concurrentie. Ze stelde de mannen gerust door te zeggen dat ze hen heus niet zouden gaan verdringen en sprak de hoop uit dat damesvoetbal ook in de toekomst zou blijven bestaan.⁸¹ Dat de secretaresse en de voorzitter van Martini in de krant aan het woord kwamen, is bijzonder. In de jaren dertig namen voetbalsters nauwelijks zelf deel aan het publieke debat over vrouwenvoetbal, dat vooral door mannen werd gedomineerd. De reactie van de secretaresse en de ingezonden brief van de ‘voorzitter van damesvoetbal’ waren uitzonderingen.

Het bleef intussen niet onopgemerkt dat steeds meer vrouwen gingen voetballen. *De revue der sporten* besloot in 1933 een vierdelige enquête te houden onder bekende personen in de sport, voornamelijk mannen, met als vraag: is vrouwenvoetbal mogelijk en wenselijk? De redactie schreef dat ‘terwijl werelddeelen sidderen’ – er was immers een grote economische wereldcrisis gaande en in Duitsland was de NSDAP van Adolf Hitler aan de macht gekomen – de zwakke sekse in Nederland zich bezig hield met damesvoetbal. Er was sprake van een ‘epidemie’ die in Den Haag was uitgebroken en die zich nu zou verspreiden over de hoofdstad en andere delen van Nederland. Kolonel Pieter Wilhelmus Scharroo, lid van het Internationaal Olympisch Comité (IOC), vond dat vrouwen in het openbaar alleen sporten mochten beoefenen die de natuurlijke charme van de vrouw tot haar recht deden

---

⁷⁹ Y., ‘Sport-grepen. Ook de Groningsche dames gaan voetballen’, in: *Nieuwsblad van het Noorden*, 22 juli 1933, 14-15.

⁸⁰ Y., ‘Voetballende dames’, in: *Nieuwsblad van het Noorden*, 28 juli 1933, 10.

⁸¹ ‘Voetbal. Een voorzitter van damesvoetbal aan het woord’, in: *Nieuwsblad van het Noorden*, 5 augustus 1933, 14.

komen en waarbij onesthetische vertoningen waren uitgesloten. Vrouwenvoetbal voldeed niet aan die eisen, volgens hem. Ook KNVB-bestuurder Karel Lotsy, ‘fel tegenstander’, was die mening toegedaan en hoopte dat verenigingen hun terreinen niet af zouden staan aan ‘dit onvrouwelijke gedoe’.⁸²

De populaire radio-sportverslaggever Han Hollander hekelde de vooringenomenheid van de redactie van *De revue der sporten*. Hij vond het beter om het oordeel over vrouwenvoetbal op te schorten totdat men gezien had hoe het er in de praktijk aan toe ging. In het verleden was men immers ook niet zo voorzichtig toen vrouwen voor het eerst gingen fietsen, zwemmen, atletieken en ‘race-roeien’. Juist in deze dramatische periode bracht een ‘blijspel’ als voetbal de nodige verfrissing, ook voor vrouwen. Hollander was een van de weinige respondenten die het vrouwenvoetbal niet bij voorbaat afkeurden. Ook Martinus Graafland, inspecteur van de Lichamelijke Opvoeding, zag het ‘salonvoetbal’ wel voor zich, een combinatie van gratie, vlugheid, lenigheid en tactiek (mits gespeeld met een lichte gummibal). Jonkheer Van den Berch van Heemstede van de Wielren Unie zag evenmin in waarom vrouwen niet zouden voetballen, aangezien dat reeds in verschillende landen gebeurde. Een van de weinige vrouwen die aan het woord kwamen was atlete Tollien Schuurman, de eerste vrouw die in 1932 de 100 meter liep binnen twaalf seconden, en ook zij had geen bezwaren tegen voetbal voor dames, gezien het enthousiasme waarmee nieuwe vrouwenvoetbalclubs werden opgericht.⁸³ Opvallend genoeg komt er geen voetbalster aan het woord in de enquête, zodat de speelsters opnieuw geen stem hadden in het debat dat nota bene over hun eigen sport ging.

Een invloedrijke tegenstander uit de sportwereld was onder meer baron Alphert Schimmelpenninck van der Oye, voorzitter van het Nederlandsch Olympisch Comité (NOC). Hij hoopte dat meisjes bij voetbalwedstrijden alleen aanwezig zouden zijn op de tribune. Ook Pim Mulier vond vrouwenvoetbal ‘in strijd met het teere, zachte en bevallige wezen der vrouw’ en Dirk van Prooye, voorzitter van de KNVB, raadde de initiatiefneemsters aan zo spoedig en volledig mogelijk hun plannen te laten varen. Doe Hans, voorzitter van de

---

⁸² ‘Is vrouwenvoetbal mogelijk en wenschelijk? Een leerzame Revue-enquête’, in: *De revue der sporten* 26, no. 51 (1933) 4-5.

⁸³ ‘Is vrouwenvoetbal mogelijk en wenschelijk? Een leerzame Revue-enquête’, in: *De revue der sporten* 26, no. 51 (1933) 4-5; ‘Is vrouwenvoetbal mogelijk en wenschelijk? Een leerzame Revue-enquête’, in: *De revue der sporten* 26, no. 52 (1933) 4-6 (31 juli 1933); ‘Is vrouwenvoetbal wenschelijk? Het slot van onze Revue-enquête’, in: *De revue der sporten* 26, no. 52 (1933) 2-3 (7 augustus 1933); ‘Wat onze enquête leerde. Een interessant résumé’, in: *De revue der sporten* 27, no. 1 (1933) 4.

Nederlandse Journalisten Kring, stelde ironisch dat de overheid de voetbalsters moest ‘vangen en gedurende korter of langer tijd opsluiten’.

De meerderheid van de inzenders was fel tegen vrouwenvoetbal en dus concludeerde de redactie van *De revue der sporten*: ‘Damesvoetbal? Liever niet!’. Als de Nederlandse voetbalsters zich de ‘vele verstandige opmerkingen’ ter harte zouden nemen zou het met het vrouwenvoetbal spoedig afgelopen zijn. In 1933 verscheen er ook een positief geluid in het sporttijdschrift, zij het van een lezer, en verstoppt in de rubriek ‘Noord-Hollandsch Sportnieuws’. De inzender schreef dat de voetballeiders er verstandig aan zouden doen om de groei van vrouwenvoetbal te erkennen en de regels voor vrouwen iets aan te passen in plaats van zich er pertinent tegen te verzetten. Want: “Zoover grijpt de macht van King Soccer om zich heen, dat onze dochteren thans reeds voetbalschoenen op heur verlanglijstje plaatsen voor heur verjaardag.” Vrouwenvoetbal was volgens hem niet alleen een primeur in de grote steden; ook op het platteland, zoals op Texel en in Wieringen, werd er inmiddels door vrouwen gevoetbald.⁸⁴

In Amsterdam werden behalve de EADV nog meer vrouwenclubs opgericht, zoals Olympia en The Franklin Girls. De zestig leden van laatst genoemde club – waarvan het secretariaat gevestigd was in de John Franklinstraat in Amsterdam-West – trainden driemaal per week bij de Groote IJpolder, waar nu Sloterdijk ligt.⁸⁵ In Rotterdam ontstonden de clubs Roba (Rotterdamse baanbreeksters), VNB (Voor Niemand Bang) en Arsenal, en in Leiden speelden de vrouwen bij VIOS (Voetbal Is Ons Streven). De vrouwenclubs speelden incidenteel en verspreid door het land oefenwedstrijden tegen elkaar, waar vaak de nodige toeschouwers op af kwamen. Er waren advertenties in de krant waarin de wedstrijden werden aangekondigd. Soms werd er entree geheven, zoals op 19 mei 1935, toen The Franklin Girls en Olympia tegen elkaar speelden op het terrein van Martini in Groningen. Voor een kaart op de eerste rang moest men één gulden vijftwintig betalen, voor de tweede rang een gulden en voor een staanplaats zestig cent.⁸⁶ Vooral het Haagse Chelcea reisde veelvuldig om wedstrijden te kunnen spelen. Er werd gevoetbald in Leiden, Rotterdam, Dordrecht, Krimpen

---

⁸⁴ J.B. Al, ‘Vrouwenvoetbal op Texel en Wieringen’, in: *De revue der sporten* 27, no. 8 (1933) 6.

⁸⁵ ‘Amsterdamsche Damesvoetbalvereniging “The Franklin Girls”’, in: *De Telegraaf*, 22 augustus 1933, 9.

⁸⁶ Advertentie, in: *Nieuwsblad van het Noorden*, 17 mei 1935, 7.

aan den IJssel, Amsterdam en ook een keer in Epe, om daar een ‘propaganda-wedstrijd’ te spelen tegen Olympia.⁸⁷

Vrouwenvoetbal bleek een succes te zijn. De voetbalsters trokken zich niets aan van de vele kritieken, maar ze hadden het niet gemakkelijk door de tegenwerking van de KNVB en de lokale gemeenten. In 1935 verbood burgemeester Jan Cornelis Baumann, lid van de Christelijk-Historische Unie (CHU), hoogstpersoonlijk een vrouwenvoetbalwedstrijd in zijn gemeente Overschie – nu een deelgemeente van Rotterdam. Er was al langer geklaagd over het ‘onesthetische’ voetballen van de dames, maar de politie kon er niet tegen optreden omdat het geen openbare vertoning was. Toen de burgemeester op een zondag in mei zelf een kijkje ging nemen, werd hem bij de ingang verzocht tien cent entree te betalen. Daarmee was een overtreding geconstateerd, omdat het bestuur van de club geen vergunning had aangevraagd voor het heffen van entree. De burgemeester liet de wedstrijd uitspelen, maar verbood de wedstrijd die erna gespeeld zou worden tussen Chelsea en Roba. Vanaf dat moment was het over en uit met het vrouwenvoetbal in Overschie. Vervolgens trokken speelsters en publiek naar Rotterdam, ‘waar ook dames naar hartenlust mogen voetballen’.⁸⁸

Toch werd ook in Rotterdam een vrouwenwedstrijd verboden. Dat blijkt uit een ingezonden brief van mevrouw Stouthart, oud-speelster van Roba, die in 1955 werd geplaatst in een Curaçaose krant. Twintig jaar eerder, op 19 mei 1935, had ze met Roba tegen Chelsea gespeeld in Den Haag. Er zou een tegenbezoek komen in Rotterdam en wel in Het Kasteel, het stadion van Sparta. Het Sparta-bestuur had voor de zekerheid toestemming gevraagd bij de KNVB om te voorkomen dat de wedstrijd op het allerlaatste moment afgelast zou moeten worden. De toestemming kwam er niet omdat de KNVB het vrouwenvoetbal niet erkende. Je kunt je afvragen waarom Sparta om toestemming vroeg bij de bond en of hier eigenlijk geen sprake was van sabotage, omdat het antwoord van de KNVB wel heel voorspelbaar was. Desondanks ging de wedstrijd gewoon door, aldus Stouthart, ‘daar Nederland over meer velden beschikt dan het Stadion van Sparta alleen’.⁸⁹

---

⁸⁷ ‘Chelsea op reis’, in: *Het Vaderland. Staat- en letterkundig nieuwsblad*, 28 mei 1936, 3.

⁸⁸ ‘Damesvoetbal te Overschie verboden’, in: *Het Vaderland. Staat- en letterkundig nieuwsblad*, 7 mei 1935, 3; ‘Geen damesvoetbal meer te Overschie’, in: *Nieuwsblad van Friesland*, 8 mei 1935, 15.

⁸⁹ R.C. Stouthart, ‘Lezers luchten hun hart – Dames voetbal’, in: *Amigoe di Curacao. Weekblad voor de Curacaosche eilanden*, 14 februari 1955, 5.

Ook de voetbalsters uit Amsterdam kregen met flinke tegenwerking te maken. De wethouder van Onderwijs en Kunstzaken, de vooruitstrevende Emanuel Boekman van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP), en het Amsterdamse gemeentebestuur wendden zich in oktober 1935 tot de KNVB met de vraag welke maatregelen genomen konden worden tegen het vrouwenvoetbal. In de bondsvergadering bleek een meerderheid van het KNVB-bestuur en de Medische Commissie tegen vrouwenvoetbal te zijn. Het werd bestempeld als ongewenst en afkeurenswaardig, maar men kon het Amsterdamse gemeentebestuur geen ‘effectief advies’ geven. Volgens commentaren in de krant lag het in de lijn der verwachting dat de gemeenteterreinen in de hoofdstad niet meer verhuurd zouden worden aan vrouwelijke voetballers.⁹⁰ In 1936 werd dit repressieve beleid toegepast. De voetbalsters moesten sindsdien op zoek naar voetbalvelden of stukken grond die niet in handen waren van de gemeente. Een drastische maatregel voor de speelsters van EADV, Olympia, The Franklin Girls en andere Amsterdamse vrouwenclubs, die hierdoor niet meer op hun eigen velden konden trainen en spelen. Veel grond was in handen van de gemeente en het spelen op weilanden zonder lijnen en doelen was verre van ideaal, dus in feite was deze beslissing de doodsteek voor het Amsterdamse vrouwenvoetbal.

Op de KNVB-vergadering in december 1937 werd een voorschot gegeven op een landelijk verbod op vrouwenvoetbal. Het bondsbestuur sprak zich andermaal uit tegen de sport, ook naar aanleiding van een feestelijke jubileumwedstrijd die gespeeld was tussen mannelijke veteranen van de Ajax Sportman Combinatie (ASC) uit Oegstgeest en het vrouwenteam van Chelsea. Voorzitter Van Prooye stelde voor om KNVB-verenigingen voortaan te verbieden haar terreinen voor damesvoetbal beschikbaar te stellen.⁹¹ Volgens bondsbestuurder Carl Hirschman berustten de bezwaren van de KNVB niet op ‘conservatisme en gewichtdoenerij’, aangezien er geen land was waar damesvoetbal *niet* afgekeurd werd. Hij wees naar het verbod van de Franse voetbalbond en naar de FA in Engeland, waar ‘de dames van meening waren dat goed georganiseerde liefdadigheid bij zich zelf begon’. Bovendien was niet lang daarvoor bij een wedstrijd in Glamorgan, Wales, een voetbalster overleden nadat ze met een andere speelster in botsing was gekomen – een gebeurtenis die breed was

---

⁹⁰ ‘Vrouwenvoetbal te Amsterdam’, in: *De Graafschap-bode*, 28 oktober 1935, 6; ‘Voetbal voor dames’, in: *Nieuwsblad van Friesland*, 28 oktober 1935, 11.

⁹¹ ‘Snippers’, in: *De gecombineerde Nederlandsche sportbladen Sport in beeld/De revue der sporten* 30, no. 27 (1937) 10.

uitgemeten in de pers waarna ook daar het vrouwenvoetbal een halt werd toegeroepen.⁹² Dit was ongetwijfeld een nieuwsbericht dat gretig werd aangegrepen door de KNVB: vrouwenvoetbal was levensgevaarlijk.

Voetballende vrouwen hadden de afgelopen veertig jaar steeds weer te horen gekregen dat voetbal ongeschikt was voor het vrouwelijk geslacht, maar ‘ondanks alles is het damesvoetbal verre van dood, het heeft een taai leven’, aldus Hirschman. Vanaf 1933 was het zelfs een ‘rage’ geworden. “Toch schijnt men onder de voetballende dames zelf wel te voelen, dat het spel, zoals het door de mannelijke helft van het mensdom beoefend wordt, niet geheel en al voor haar geschikt is.” Hirschman was van mening dat de regels voor vrouwen aangepast moesten worden. Ze moesten op een kleiner veld en met een lichtere bal spelen, om het zo ook voor de toeschouwers leuker te maken. Hij besloot zijn artikel met de opmerking dat het zeer de vraag was of de openbare mening zich op den duur niet zou keren tegen vrouwen die zich gingen toeleggen op ‘mannelijke sporten’ zoals voetbal.⁹³

In 1938 besloot de KNVB dat haar velden en trainers niet meer beschikbaar gesteld mochten worden aan vrouwen. Verenigingen zouden geschorst worden als ze dat wel deden. Ook het gemengde voetbal werd verboden, waardoor vrouwenverenigingen geen wedstrijden meer mochten spelen tegen junioren- of herenteams. Het verbod werd gesteund door een aantal gemeentebesturen, die hiermee een actieve rol hadden in het beëindigen van de eerste bloei van het vrouwenvoetbal in Nederland. De vrouwenclubs die in de loop van de jaren dertig waren opgericht, hielden na het landelijke verbod vrij snel op te bestaan; het werd te lastig om wedstrijden te organiseren en goede trainingslocaties te vinden.

Ook Chelsea, voorloper op het gebied van vrouwenvoetbal in de jaren dertig, ging in 1938 ter ziele. Volgens Henk van der Naaten, oud-trainer van de Haagse club, kwam het verbod mede tot stand onder invloed van de kerk, die de korte broeken van de vrouwen te aanstootgevend zou vinden.⁹⁴ In tegenstelling tot sporten als hockey en tennis, was bij voetbal het dragen van een broek noodzakelijk om trapbewegingen en slidings te kunnen maken. Dit was ongetwijfeld een omstandigheid die meespeelde bij het besluit van (voetbal)bestuurders

---

⁹² ‘Voetbal voor dames’, in: C.A.W. Hirschman (red.), KNVB, *Voetbal-jaarboekje 1936-1937* (1937), 378-382.

⁹³ ‘Voetbal voor dames’, in: C.A.W. Hirschman (red.), KNVB, *Voetbal-jaarboekje 1936-1937* (1937), 378-382.

⁹⁴ Jaap Wagenaar (red.), KNVB, *Jubileumboek vrouwenvoetbal. Uitgegeven ter gelegenheid van 25 jaar vrouwenvoetbal* (Zeist 1997), 17.

om vrouwenvoetbal te verbieden. Tot de jaren zestig droegen vrouwen voornamelijk jurken en rokken en werd een broek gezien als een kledingstuk voor mannen.

Het landelijke verbod op vrouwenvoetbal hing waarschijnlijk samen met de veranderde rol van de vrouw in de jaren dertig en de kritische reactie die daarop volgde. Voor de meeste vrouwen bleef het huwelijk en het moederschap het ultieme ideaal, maar het was niet meer hun enige levensvervulling. Vrouwen gingen onderwijs volgen, een beroep leren en uitoefenen, werden maatschappelijk actief en gingen deelnemen aan andere vormen van het verenigingsleven, zoals voetbalteams. Daarmee werd de basis gelegd voor het moderne vrouwelijke bestaan, waarbij de vrouw niet alleen zorg draagt voor partner, huishouden en kinderen, maar ook volop deelneemt aan de samenleving. De vrouw in 1940 was wezenlijk anders dan de vrouw uit 1900, en het is dan ook niet verwonderlijk dat Hirschman zich afvroeg ‘of wij aan den aanvang van een meer matriarchaal tijdperk staan, waarbij de rol die de vrouw in het maatschappelijk leven speelt een andere wordt dan de tegenwoordige’.⁹⁵

Als reactie op deze ontwikkelingen kwam in de politiek een kritisch tegengeluid opzetten. Veel partijen waren van mening dat het een schande was dat er vrouwen werkten terwijl zo veel mannen in de crisistijd werkloos waren geraakt. De vrouw moest terug naar de keuken en daarom diende Carl Romme, minister van Sociale Zaken en lid van de Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP), op 7 december 1937 een wetsontwerp in tegen het verrichten van arbeid door getrouwde vrouwen. Volgens hem diende de man de kostwinner te zijn en zou de vrouw zich moeten richten op de verzorging van het huishouden en het gezin. Hij zag het als een misstand dat de vrouw een andere werkkring dan haar eigen huis zocht.⁹⁶ Veel mensen in Nederland, ook niet-confessionelen, waren het met deze denkwijze eens. Het wetsontwerp zou uiteindelijk niet ingediend worden door de vele protesten en het negatieve advies van de Hoge Raad van Arbeid, maar het was tekenend voor de manier waarop er eind jaren dertig naar vrouwen gekeken werd.⁹⁷

---

⁹⁵ ‘Is vrouwenvoetbal wenschelijk? Het slot van onze Revue-enquête’, in: *De revue der sporten* 26, no. 52 (1933) 2-3, aldaar 3.

⁹⁶ Handelingen Tweede Kamer 1937-1938, 7 december 1937, ‘Mededeeling van ingekomen stukken’, 651; Idem, ‘Rijksbegroting voor het dienstjaar 1938 (Sociale Zaken). Voorloopig verslag’, kamerstuknummer 2 XI, ondernummer 5; Idem, ‘Rijksbegroting voor het dienstjaar 1938 (Sociale Zaken). Memorie van Antwoord (Ingezonden op 20 November 1937)’, kamerstuknummer 2 XI, ondernummer 6.

⁹⁷ Rob Hartmans, ‘Vrouwen en feminisme in de jaren ’30. De nieuwe vrouw’, in: *Historisch Nieuwsblad* 2 (2014).

In dit klimaat zouden vrouwen voorlopig nog niet op grote schaal en in georganiseerde competities kunnen voetballen. Voetbal werd beschouwd als een mannsport, die ‘nooit en te nimmer’ door vrouwen beoefend zou moeten worden. De echte doorbraak van het vrouwenvoetbal in Nederland kwam pas in de jaren zestig en zeventig, samenhangend met de tweede feministische golf, een andere houding bij de KNVB en een wederom veranderde kijk op de rol van de vrouw in de samenleving.

Conclusie

Dit is een verkennend onderzoek naar de beginperiode van het Nederlandse vrouwenvoetbal. Uit bronnen die ik heb bestudeerd bleek dat er van 1879, toen voetbal in ons land werd geïntroduceerd, tot en met de jaren twintig nog niet veel vrouwenvoetbalwedstrijden werden gespeeld in Nederland. De Nederlandsche Voetbal Bond (NVB) stond negatief tegenover vrouwenvoetbal omdat het de goede naam van de sport zou schaden en verbood daarom al in 1896 een wedstrijd bij Sparta. Bovendien was de heersende opvatting in de samenleving dat lichaamsbeweging voor vrouwen gezond was en zelfs noodzakelijk voor het welzijn van de natie, maar dat het wel functioneel moest zijn. Een vrouw diende lichamelijke inspanning niet te ‘overdrijven’ door te zweten of wedstrijden te spelen – dat vond men onvrouwelijk.

Wat werd er wél verstaan onder vrouwelijkheid? Het huwelijk en het moederschap golden lange tijd als de belangrijkste vrouwelijke idealen. De negentiende-eeuwse opvatting over de positie van de vrouw hield in dat zij binnenshuis voor man, kinderen en het huishouden moest zorgen en dat haar rol buitenshuis, in het openbare domein, beperkt was. Rond de eeuwwisseling vond er een belangrijke verandering plaats: vrouwen verschenen meer in de openbaarheid en de ‘vrouwenquaestie’ kreeg landelijke aandacht. Feministen verenigden zich en maakten zich hard voor gelijke rechten voor mannen en vrouwen op het gebied van arbeid, onderwijs en openbaar bestuur.

De feministen hadden weinig op met de voetbalsters van het eerste uur, die net als zichzelf buiten de geijkte paden traden, maar dan op het sportveld. Dat bleek onder meer uit een enquête in *De Amsterdammer* in 1921. De vooraanstaande respondenten vonden voetbal een ruwe, agressieve en gevaarlijke sport en daardoor absoluut ongeschikt voor het vrouwelijk geslacht. Het zou ‘onesthetisch’ zijn – volgens Marjet Derks een eufemisme voor ‘onvrouwelijk’. Op het gebied van sport was een overschrijding van de seksegrens ook voor feministen niet gewenst. Gymnastiek, tennis, hockey en zwemmen werden wel geaccepteerd als tijdverdrijf voor vrouwen, zolang het maar niet te fanatiek beoefend werd.

Ondanks alle bezwaren waren er vrouwen die voetbalden in de jaren twintig. Daaruit blijkt dat vrouwen in die tijd meer bewegingsvrijheid hadden dan daarvoor. Na de Eerste Wereldoorlog werden vrouwen steeds vaker maatschappelijk actief en dat leidde tot een bloei van het verenigingsleven. Daarom sluit ik me aan bij het oordeel van Marjet Derks, dat

vrouwensport en vrouwenvoetbal in het bijzonder ‘zowel dankzij als ondanks het feminisme’ onderdeel konden worden van het maatschappelijke leven.

In 1924 werd de eerste vrouwenvoetbalclub in Nederland opgericht, de Oostzaanse Vrouwenvoetbal Vereeniging (OVV), zo weten we door een jubileumboek van de KNVB. Ondanks verwoede pogingen heb ik geen documenten kunnen vinden van of over OVV uit de jaren twintig: geen oprichtingsverslag, geen adres, geen wedstrijdverslagen, geen vermeldingen in kranten en tijdschriften en geen namen van speelsters. Hieruit blijkt dat het vrouwenvoetbal in de jaren twintig nog geen grote rol speelde in de Nederlandse samenleving. Waarschijnlijk werd deze voetbalvereniging gezien als een tijdelijk verschijnsel dat niet de moeite waard was om te documenteren.

In de bestaande literatuur is er vooral aandacht voor de jaren zestig en zeventig: de periode waarin het vrouwenvoetbal zijn doorbraak beleefde. De jaren dertig zijn in mijn ogen onderbelicht gebleven. In de jaren dertig werden er verspreid door heel Nederland veel nieuwe vrouwenclubs opgericht. Dit leverde een dusdanige breuk op met het verleden dat het gerechtvaardigd is om te spreken van een eerste bloei van het Nederlandse vrouwenvoetbal. Vrouwenvoetbal kwam in de jaren dertig steeds meer in de openbaarheid. Teams als Chelsea, The Franklin Girls, Roba en Martini speelden onderlinge wedstrijden waar vaak veel toeschouwers op af kwamen.

Het succes van het vrouwenvoetbal was voor voetbalbestuurders en andere vooraanstaande mannen in de sport en op gemeenteniveau reden om in actie te komen. Het vrouwenvoetbal dreigde al te zeer in zwang te komen. De NVB en gemeenten als Overschie en Amsterdam waren nog steeds van mening dat het vrouwenvoetbal ‘onesthetisch’ was en dat de voetbalspeelster als vrouw zou ontaarden. Het ruwe spel paste niet bij haar positie in de maatschappij, als huisvrouw, moeder en echtgenote.

De toon van het publieke debat over het vrouwenvoetbal was overwegend negatief. In kranten en tijdschriften werden cynische wedstrijdverslagen en kritische commentaren geplaatst. Een voorbeeld is de enquête in *De revue der sporten* in 1933, waarin de top van de Nederlandse sportwereld, uitsluitend bestaande uit mannen, zich vernietigend uitlaat over vrouwenvoetbal. Incidenteel viel er ook een positief bericht over vrouwenvoetbal te lezen.

Opmerkelijk genoeg kwamen vrouwelijke voetballers zelf nauwelijks aan het woord in het publieke debat over vrouwenvoetbal. Er waren in mijn bronnenonderzoek maar twee

actieve speelsters die hun mening gaven: de voorzitter en de secretaresse van Martini, die in het *Nieuwsblad van het Noorden* reageerden op de negatieve kritiek die volgde op de oprichting van de Groningse vrouwenclub. De enige directe informatie van een speelster van de bekendste vrouwenclub uit die tijd, Chelsea uit Den Haag, komt van Jebby Brouwer-Ten Kate, die zevenzestig jaar na dato een briefje en enkele foto's opstuurde aan historica Jacoba Steendijk-Kuypers. Dat zegt veel over de status van het vrouwenvoetbal in die tijd: de voetbalsters hadden nauwelijks een stem in het representeren van hun eigen sport. Hoe kwam dat? Ik denk dat vrouwen in die tijd veel minder toegang hadden tot het publieke domein dan nu.

Het is interessant dat de vrouwenteams uit de jaren dertig vooral werden opgericht in grote steden als Den Haag, Rotterdam, Amsterdam, Haarlem en Groningen. Een verklaring zou kunnen zijn dat vrouwen anoniemer konden voetballen in een stad met veel inwoners, waardoor de kans op eventuele reputatieschade kleiner was. In een klein dorp waar een onskent-ons-cultuur heerste, zou een vrouw mogelijk meer aangekeken worden op haar keuze om te gaan voetballen. Ook zou het kunnen dat er in en rondom de stad meer voetbalvelden en meer enthousiaste speelsters beschikbaar waren. Maar vrouwenvoetbal was niet alleen voorbehouden aan de grote steden, zo weten we door een ingezonden brief in *De revue der sporten*. De sport werd ook steeds populairder op het platteland.

Vanwege de beperkte omvang van deze scriptie en de beperkte tijd die ervoor stond was het niet mogelijk om alle bronnen over de beginperiode van het vrouwenvoetbal te achterhalen en te onderzoeken. De kans is groot dat er, bij regionale afdelingen van de (K)NVB, in verslagen van gemeenteraadsvergaderingen, bij lokale clubs en in persoonlijke archieven van oud-voetbalsters meer informatie te vinden is. Misschien zijn er nog wel oud-speelsters in leven die persoonlijk kunnen vertellen over hun voetbalverleden. Om meer te kunnen zeggen over de beginperiode van het vrouwenvoetbal in Nederland is uitgebreider bronnenonderzoek noodzakelijk. Dit kan leiden tot nieuwe inzichten. Daarbij kunnen allerlei perspectieven gekozen worden, zoals een onderzoek naar de ontwikkeling van het vrouwenvoetbal in bepaalde steden of provincies, een studie naar de verschillen en overeenkomsten tussen het vrouwenvoetbal en andere vrouwensporten, of een vergelijking tussen Nederland en bijvoorbeeld Engeland of Duitsland.

In deze scriptie is aangetoond dat de jaren dertig een belangrijke periode vormen in de geschiedenis van het vrouwenvoetbal in Nederland. Hopelijk is dit stuk een aanzet tot verder historisch onderzoek naar de beginperiode van het Nederlandse vrouwenvoetbal. Aangezien steeds meer meisjes voetbalschoenen plaatsen op 'heer verlanglijstje', is het niet de vraag óf er verder onderzoek zal worden gedaan, maar wanneer.

Bronnenlijst

Archieven

- Collectie Internationaal Archief voor de Vrouwenbeweging (IAV) in Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis.

Collectie J. Steendijk-Kuypers, ‘Verzamelde knipsels en fotokopieën betreffende vrouwen en sport in de periode 1880-1930; 64 lijsten met ansichtkaarten en enkele andere documenten betreffende vrouwen en sport circa 1880-1950’:

- inv.nr. 8, ‘Boksen/Voetbal’.

- inv.nr. 12, ‘Gesunde Mütter, gesunde Kinder’.

- inv.nr. 34, ‘Emancipatie’.

- inv.nr. 39, ‘Kopieën van artikelen over vrouwen en gymnastiek, turnen, korfbal, voetbal, rooms Katholieke sportbeoefening en van bibliografieën’.

- inv.nr. 40, ‘Kopieën van artikelen over sportkleding’.

Twee doctoraalscripties:

- Berghuis, Marieke, *Vrouwen in een ‘mannensport’. Vrouwenvoetbal in Nederland* (Groningen 1988).

- Van Lanen, Yvonne, *Gender en voetbal in Nederland (1975-1985). Beelden van mannelijkheid en vrouwelijkheid in de tijdschriften Voetbal Totaal en Damesvoetbal* (Nijmegen 1999).

- Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, Databank Sport, ‘Sportbonden, sportclubs en sportperiodieken in Nederland tot 1940’, <http://resources.huygens.knaw.nl/sportbondenclubsperiodieken> [5 februari 2016].
- Nationaal Archief, Den Haag, Koninklijke Nederlandse Voetbalbond (KNVB), archiefinventaris 2.19.123:

- inv.nr. 244-268, 'Jaarverslagen van den Nederlandschen Voetbalbond over de bondsjaren 1905/1906 tot en met 1938/1939, 1906-1939'.
- inv.nr. 319, 'Algemeen Reglement van den Nederlandschen Voetbal en Athletieken Bond, 1891'.
- inv.nr. 418-420, 'Stukken betreffende de viering van het 40-jarige bestaan van de (Koninklijke) Nederlandsche Voetbalbond, 1929'.
- inv.nr. 582-588, 'Voetbal-Almanakken, vanaf 1909/1910 Voetbal-Jaarboekjes geheten, uitgegeven door de Nederlandschen Voetbalbond', 1^e-26^e jaargang, 1898-1924'.

Gebruikte publicaties uit dit archief:

- Bel, J.P. van, 'De vrouw in het spel', in: NVB, *Voetbal-jaarboekje. 24^e t/m 26^e jaargang, 1921 tot en met 1924* (1925), 133-136.
- Hans, Doe (red.), NVB, *Het N.V.B.-boek. Gedenkboek bij het 40-jarig bestaan van den Nederlandschen Voetbalbond. 1889 – 8 december 1929* (1929).
- Hirschman, C.A.W. (red.), KNVB, *Voetbal-jaarboekje 1936-1937* (1937), 378-382.
- Regionaal Archief Alkmaar, Archief van de Koninklijke Nederlandse Voetbalbond, afd. Noord-Holland, later district West 1 1902-1996, archiefinventaris 77.6.8.002:

- inv.nr. 30-32, 'Adreslijsten Noordhollandsche Voetbal Bond. 1916-1944'.
- inv.nr. 72-73, 'Jaarverslagen Noordhollandsche Voetbal Bond'. 1903-1941'.

Kranten en tijdschriften

- *Algemeen Handelsblad*
- *De Amsterdammer. Weekblad voor Nederland*
- *De athleet. Weekblad gewijd aan atletiek, voetbal, wielrijden, gymnastiek, cricket, roeien, ijssport, zwemmen enz.*
- *De gecombineerde Nederlandsche sportbladen Sport in beeld/De revue der sporten*
- *De revue der sporten. Een geïllustreerd weekblad voor sport, toerisme en verkeer*
- *De Telegraaf*

- *De Tijd. Godsdienstig-staatkundig dagblad*
- *De Turnvriend. Tijdschrift gewijd aan de lichamelijke opvoeding des volks*
- *Het Vaderland. Staat- en letterkundig nieuwsblad*
- *Het Vrije Volk*
- *Leeuwarder Courant*
- *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*
- *Nieuwsblad van Friesland*
- *Nieuwsblad van het Noorden*
- *Olympia. Gewijd aan de belangen der lichamelijke opvoeding van de jeugd en het volk*
- *Rotterdamsch Nieuwsblad*
- *Sport in beeld*

Handelingen Tweede Kamer

- Handelingen Tweede Kamer 1924-1925, 1 mei 1925, '298. Verhoging van hoofdstuk VA der Staatsbegroting voor het dienstjaar 1925', 2089.
- Idem, 5 mei 1925, '298. Verhoging van hoofdstuk VA der Staatsbegroting voor het dienstjaar 1925', 2106.
- Handelingen Tweede Kamer 1937-1938, 7 december 1937, 'Mededeeling van ingekomen stukken', 651.
- Idem, 'Rijksbegroting voor het dienstjaar 1938 (Sociale Zaken). Voorloopig verslag', kamerstuknummer 2 XI, ondernummer 5.
- Idem, 'Rijksbegroting voor het dienstjaar 1938 (Sociale Zaken). Memorie van Antwoord (Ingezonden op 20 November 1937)', kamerstuknummer 2 XI, ondernummer 6.

Beeld en geluid

- Polygoon Hollands Nieuws, 'Damesvoetbalwedstrijd', 25 juni 1933.
- Polygoon Hollands Nieuws, 'Damesvoetbal te Den Haag', 14 oktober 1934.

Literatuurlijst

- Braun, Marianne, *De prijs van de liefde. De eerste feministische golf, het huwelijksrecht en de vaderlandse geschiedenis* (Amsterdam 1992).
- Bottenburg, Maarten van, 'Historiografie van de Nederlandse sportgeschiedenis', in: *Theoretische Geschiedenis* 25 (1998) 12-24.
- Derks, Marjet, 'Hand in hand, kameraden: sekse en "de voetballerij"', in: Wilfred van Buuren en Theo Stevens (red.), *Sportgeschiedenis in Nederland* (Amsterdam 1998), 31-50.
- Derks, Marjet en Marc Budel, *Sportief en katholiek. Geschiedenis van de katholieke sportbeweging in Nederland in de twintigste eeuw* (Nijmegen 1990).
- Derks, Marjet, 'Hard Gras. Sekse, identiteit en voetbalgeschiedenis', in: *Tijdschrift voor Genderstudies* 2 (1999) 5-15.
- Derks, Marjet, "'Laat ons esthetisch blijven, mijne zusteren". Vroege feministen tegen wedstrijdsport', in: *Geschiedenis Magazine* 2 (2014) 18-21.
- Feith, Jan (red.), *Het boek der sporten* (Amsterdam 1900).
- Gouw, Jan ter, *De volksvermaken* (Haarlem 1871).
- Grever, Maria en Berteke Waaldijk, *Feministische openbaarheid. De Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid in 1898* (Amsterdam 1998).
- Hartmans, Rob, 'Vrouwen en feminisme in de jaren '30. De nieuwe vrouw', in: *Historisch Nieuwsblad* 2 (2014).
- Hoekstra, Hanneke, *Het hart van de natie. Morele verontwaardiging en politieke verandering in Nederland 1870-1919* (Amsterdam 2005).
- Huizinga, Johan, *Homo ludens. Proeve eener bepaling van het spel-element der cultuur* (Leiden 1938).
- Kemper, Fons, Pieter Breuker, Lex Heerma van Voss en Henk Wals, 'Sport en maatschappij in Nederland. Contouren van een nieuw sporthistorisch onderzoeksprogramma. Een notitie van het Mulier Instituut, Stichting de Sportwereld en het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis (KNAW)', 2012.
- Miermans, Cees, *Voetbal in Nederland. Een onderzoek naar de maatschappelijke en sportieve aspecten* (Assen 1955).
- Schwegman, Marjan, 'Tussen traditie en moderniteit. De Nederlandse vrouw tijdens het interbellum', in: Arnoud Jespers en Ben Koevoets (red.), *Bericht uit 1929. Het veelzijdige*

gezicht van de Nederlandse samenleving ten tijde van de oprichting van het PTT Museum (Den Haag 1989), 32-45.

- Steendijk-Kuypers, Jacoba, *Vrouwen-beweging. Medische en culturele aspecten van vrouwen in de sport, gezien in het kader van de sporthistorie (1880-1928)* (Rotterdam 1999).
- Steendijk-Kuypers, Jacoba, 'De entree van vrouwen in de sportwereld', in: Wilfred van Buuren en Peter-Jan Mol (red.), *In het spoor van sport. Hoofdpijnen uit de Nederlandse sportgeschiedenis* (Haarlem 2000), 80-107.
- Stokvis, Rudolf, *Strijd over sport. Organisatorische en ideologische ontwikkelingen* (Deventer 1979).
- Wagenaar, Jaap (red.), KNVB, *Jubileumboek vrouwenvoetbal. Uitgegeven ter gelegenheid van 25 jaar vrouwenvoetbal* (Zeist 1997).

Beeldmateriaal

- Titelpagina – Foto van het vrouwenteam van Chelcea. Fotograaf Leeftang, 'De eerste dames voetbalclub', 1933, in: collectie Haags Gemeentearchief, identificatienummer 1.04163.
- Bijlage 1 – Foto's van het vrouwenteam van Chelcea. Fotograven onbekend, vermoedelijk genomen in de periode 1933-1936, in: collectie J. Steendijk-Kuypers, inv.nr. 39, Atria.
- Bijlage 2 – Briefje van oud-speelster van Chelcea, Jebby Brouwer-Ten Kate, aan Jacoba Steendijk-Kuypers. Geschreven op 13 juni 2000, in: collectie J. Steendijk-Kuypers, inv.nr. 39, Atria.

Bijlage 1 – Foto's van het vrouwenteam van Chelsea

Bijlage 2 – Briefje van oud-speelster van Chelsea, Jebby Brouwer-Ten Kate, aan Jacoba Steendijk-Kuypers

13 juni 2000

graagte Maat.

hierbij ~~zend~~ ik u de beloofde foto's.
van Chelsea

De kusster was/is) m in bus.
en met petje ben ik zelf.

Hopende dat u 't leuk vindt.

De groetjes mevrouw. Kuyper.

Jebby Brouwer Ten Kate